

PIRET VOOLAID

Eesti mõistatused kui
pärimusliik muutuv as kultuurikontekstis

TARTU ÜLIKOOLI KIRJASTUS

Väitekirj on lubatud kaitsmisele filosoofiadoktori kraadi taotlemiseks (folkloristikas) Tartu Ülikooli kultuuriteaduste ja kunstide instituudi nõukogu otsusega 11. mail 2011. a.

Juhendajad: dr Arvo Krikmann (Eesti Kirjandusmuuseum)
dr Tiiu Jaago (Tartu Ülikool)

Oponendid: dr Mall Hiimäe (Eesti Kirjandusmuuseum)
prof Sirkka Saarinen (Turu Ülikool)

Kaitsmise koht: Tartu Ülikooli nõukogu saal

Kaitsmise aeg: 30. juuni 2011

Väitekirj valmis Eesti Teadusfondi sihtfinantseeritava teema SF0030181s08 „Folkloori narratiivsed aspektid. Võim, isiksus ja globaliseerumine“ ning grantide ETF 8149 „Kultuuriprotsessid muutuvus ühiskonnas: Traditsioon ja loovus postsotsialistlikus huumoris“ ja ETF 8137 „Kultuuriprotsessid Interneti kogukondades. Narratiivid, väärtushinnangud ja kohaloome“ toetusel.

ISSN 1406–7366
ISBN 978–9949–19–705–7 (trükkis)
ISBN 978–9949–19–706–4 (PDF)

Autoriõigus Piret Voolaid, 2011

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee
Tellimus nr 344

EESSÕNA

Käesolev töö on välja kasvanud aastatepikkusest osalusest Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna lühivormide uurimisrühmas, kus minu tegevus on olnud enim seotud mõistatustega. Paralleelselt tehniliste töödega olen soovinud ainesele läheneda ka analüütiliselt. Otsisin välja ja kopeerisin lühivorme 1992. aastal toimunud üle-eestilise koolipärimuse kogumisvõistluse materjalidest; peamiselt neil leidudel põhines minu 1996. aastal Tartu Ülikoolis kaitstud bakalaureusetöö tänapäeval levinuima mõistatuste alaliigi – keerdküsimuste – kohta. Järgnes aastatepikkune mõistatuste digiteerimine eesti mõistatuste akadeemilise väljaande jaoks, mille käigus omandatud kogemused julgustasid mind 2001. aastal alustama iseseisvalt eesti piltmõistatuste interneti-andmebaasi loomist. Sealpeale tegelesin tõsisemalt ka mitme teise mõistatuste alaliigi (keerdküsimuste, liitsõnamängude, lühend- ja valemimõistatuste) andmebaasi rajamisega, mis andsid inspiratsiooni 2005. aastal kaitstud magistritöö kirjutamiseks ja uljust alustada ka doktoriõpingutega, mille tulemuseks ja loogiliseks jätkuks ongi käesolev väitekirj.

Teekonnal väitekirja valmimiseni olen kohtunud paljude heade inimestega, kellele võlgnen tänu.

Kõigepealt tänan südamest oma juhendajaid dotsent Tiiu Jaagot ja akadeemik Arvo Krikmanni kõikide vestluste, mõtteavalduste ja suunavate märkuste eest uurimuse kirjutamisjärgus. Laiemas plaanis oli Tiiu Jaago see, kelle juhendatud 1990. aasta suvine rahvaluuleekspeditsioon Läänemaal (Ristil ja Kullamaal) sai niivõrd määravaks, et vahetasin juba valitud soome-ugri keelte eriharu rahvaluule vastu. Arvo Krikmanni juhitud parömioloogiariühmas töötades on olnud võimalus omandada nii praktilise arhiivitöö kogemus kui ka tunnetada teaduslike rännakute valu ja võlu. Doktoritõpingute vältel olen saanud sütitavaid mõtteid ja häid ideid professor Ülo Valgu juhendatud doktoriseminaridest ja professor Kristin Kuutma seminarikursuselt „Pärimus kaasaegses kultuurikommunikatsioonis“.

Olen tänulik artiklite toimetajatele ja anonüümsetele retsensentidele. Aitäh kõigile abivalmis kolleegidele Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnast ja Eesti Rahvaluule Arhiivist. Inspireerivate arutelude eest võlgnen tänu Mare Kõivale, Eda Kalmrele, Anneli Baranile, Anne Hussarile, Mare Kaldale, Mall Hiimäele, Astrid Tuisule, Ave Tupitsale, Liisi Lainestele. Eraldi tänan Rein Saukast, kelle kogemused on mind nii arhiveerimis- kui ka uurimistöös palju aidanud ja kes luges väitekirja korrektuuri. Andmebaaside rajamisel oleksin jäänud hätta, kui omaaegne kolleeg IT-spetsialist Indrek Zolk poleks mind innustanud magistritõpingute vältel programmeerimist õppima ja abistanud oma näpunäidetega andmebaaside rajamisel. Eriline tänu ka kolleeg Helen Hannile, kes on aidanud piltmõistatuste andmebaasi tarvis pilte arvutisse skaneerida ja pakkunud tehnilist tuge.

Südamest tulev tänu kuulub minu hoolivale perekonnale – Kallele, Rasmusele ja Pille Triinule – mõistva ja toetava suhtumise eest väitekirja kirjutamise heitlikul ajal.

Tartus, 2. mail 2011

SISUKORD

VÄITEKIRJA ALUSEKS OLEVATE ARTIKLITE LOETELU.....	8
SISSEJUHATUS.....	9
1. Teemapüstitus	9
1.1. Eesmärgid ja meetodid	11
1.2. Väitekirja allikad ja ülesehitus.....	13
2. Teoreetilised lähtealused.....	19
2.1. Folkloristlik arhiiviparadigma	19
2.2. Mõistatused kultuurikontekstis.....	21
2.3. Mõistatamise sotsiaalsed funktsioonid	26
2.4. Huumoriteoreetiline vaatenurk	30
2.5. Multimodaalsed kajastused.....	34
3. Andmebaaside retseptsioon ja sotsiaalne resonants	37
3.1. Aktsepteeriv resonants.....	37
3.2. Opositsiooniline resonants.....	38
KOKKUVÕTE.....	42
ALLIKAD	46
1. Kirjandus	46
2. Elektroonilised andmebaasid	53
ARTIKLID	55
SUMMARY	
Estonian Riddles as a Folklore Genre in a Changing Cultural Context....	277
CURRICULUM VITAE	237

VÄITEKIRJA ALUSEKS OLEVATE ARTIKLITE LOETELU

- I. Voolaid, Piret 2006. Mõistatuste perifeeria digitaalsed andmebaasid aastal 2006. Vahefiniš. – Kõiva, Mare (toim). *Võim ja kultuur*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus, 125–160.
- II. Voolaid, Piret 2010. Mõistatusžanri uuemaid arengusuundi 1992. ja 2007. aasta koolipärimuse kogumisvõistluse taustal. – Kalmre, Eda (koost ja toim). *Tulnukad ja internetilapsed. Uurimusi tänapäeva laste- ja noortekultuurist. Tänapäeva folkloorist* 8: EKM Teaduskirjastus, 125–161.
- III. Voolaid, Piret 2008. Zoofolkloorseid aspekte eesti keerdküsimustes, liitsõnamängudes ja piltmõistatustes. – *Mäetagused: Hüperajakiri* 40, 25–50.
- IV. Voolaid, Piret 2010. Humorous Interpretations of Abbreviations as a Socio-Cultural Phenomenon. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 46, 61–82.
- V. Voolaid, Piret 2009. Narratiivsed piltmõistatused – mitme folkloorižanri piirinähtus. – *Keel ja Kirjandus* 7, 473–488.
- VI. Voolaid, Piret 2007. Carrying a Wolf, a Goat, and a Cabbage across the Stream: Metamorphoses of ATU 1579. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 35, 111–130.

SISSEJUHATUS

I. Teemapüstitus

Käesolev doktoritöö „Eesti mõistatused kui pärimusliik muutuvus kultuurikon-tekstis” kuulub folkloristika valdkonda ning on süvendatud jätkuks minu baka-laureuse-, eelkõige aga 2005. aastal kaitsitud magistritööle „Eesti mõistatuste perifeerne aines: Elektroonilised andmebaasid internetis”. Selles töös kesken-dusin ühe folklooriliigi – mõistatuste – defineerimise võimalustele ja žanrisesele vormilis-sisulisele jagunemisele, piiritledes eesti allikmaterjali põhjal mõistatuse alaliigid (traditsioonilised ehk tava- ehk pärimõistatused, keerdküsimused, liit-sõnamängud, lühendmõistatused, piltmõistatused, tähemängud jne), ning lõin see-läbi eeldused, et süveneda mahukasse arhiiviainesesse ja tõlgendada mõistatusi kogu oma liigilises mitmekesisuses laiemas sotsiaal-kultuurilises kontekstis.

Mõistatuste kui omaette uurimisteedega on Eestis tõsisemalt tegeldud alates 1990. aastatest. Eesti Keele Instituudi lühivormide töörühmas, mis asutuse re-organiseerimise järel jätkas 2000. aastast Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna koosseisus, oli üks keskseid töid **traditsiooniliste mõistatuste** digi-teerimine ja eesti rahvaluule teaduslikku publikatsiooniseeriasse „Monumenta Estoniae Antiquae” kuuluva väljaande „Eesti mõistatused” (seni ilmunud köited EM I–II, 2001–2002) koostamine. Traditsiooniliste mõistatuste andmebaasil põhineb e-väljaanne „Mõista, mõista, mõlle-rõlle” (Krikmann 1999) ja lõuna-eesti materjali sisaldav kogumik „Tere tee, tere mee, tere egalõ talolõ” (Krikmann 2000). Praegu (mais 2011) on töös väljaande III köide, mis sisaldab ülevaateid eesti mõistatuste sisust, kujunditest, struktuurist, tüpoloogiaprobleemidest, kogumis- ja avaldamisloost; paralleele naaberrahvaste (liivi, vepsa, vadja, isuri, karjala, soome, vene ja läti) mõistatustega; levikukaarte; täieliku kogujate ja lahenduste registri ning kaanetaskus oleva CD-ROM-andmebaasi.

Teoreetilistest töödest mõistatuste kohta on olulisemad žanriprobleemide käsitletused, geograafilise levikuga seotud uurimused ja loengumaterjalid raama-tus „Sissevaateid folkloori lühivormidesse” (Krikmann 1997), 4-osaline mono-graafia eesti mõistatuste allikaloost (Saukas 2005a, 2005b, 2007 ja 2009), ana-lüüs mõistatuste heakõnalisuse mehhanismidest (Sarv 2003). **Mõistatuste uue-maid allvorme** on möödaminnes käsitletud Arvo Krikmanni lühivormiteoreeti-listes uurimustes (nt Krikmann 1997) ning põhjalikumalt Mall Hiimäe artiklis, milles on tähelepanu all koolilastelt kogutud piltmõistatuste loomispõhimõtted (Hiimäe 1995).

Mõistatuste kui nähtuse ühiskondlik-kultuuriliste aspektidega on seni tegel-dud ainult põgusalt ja juhuslikult (keerdküsimustest poliitiliste anekdootide hulgas vt nt Sarv 1995, 1996, 1997a, 1997b, 1997c, 1998, keerdküsimustest etnilises huumoris vt nt Laineste 2005).

Mõistatuste kui rahvaluuleliigi käsitlemine kultuurinähtusena saab lähtuda folkloori definitsioonidest, mis mõistavad rahvaluulet „väikeses rühmas toi-muva kunstilise kommunikatsioonina” (Ben-Amos 2009: 21) või „kultuuriliselt kokkukuuluva rühma sünnereetilisest pärimusena, milles on koos teadmised,

kogemused ja esteetika” (Jaago 1999: 70). Selline konteksti- või kommunikatsioonikeskne lähenemisviis sai folkloristikas valdavaks 1970. aastate algul¹ ja on olulisel kohal tänapäevani. Dan Ben-Amos (1971: 6) on seadnud folkloristika kui teaduse ellujäämise eelduseks nõude, et folkloori ei vaadeldaks mitte ainult kui kultuuriprotsessi peegeldust, mida naaberdistsipliinide esindajad (nt antropoloogid) oma töödes tõestusmaterjalina kasutada saavad, vaid teda ennast tuleb näha protsessina ja pidada omaette suhtlemisfääriks. Žanri dünaamika eelduseks on niisiis rahvaluule olulisemaid omadusi – folkloor püsib ja levib kommunikatsiooniprotsessis, olles ühtlasi ise **sotsiokultuuriline protsess**, millele on omane pidev muutumine. Uuriija „näeb toimuvat protsessi ning tegeleb argisuhtluse ja olukordade mõtestamisega” (Kuutma 2010: 687). Juba mõistatuste primaarsed omadused – küsimuse ja vastuse vorm ja dialoogilisus – viitavad žanri kommunikatiivsusele, kus esitussituatsiooni eelduseks on vähemalt kaks osapoolt. Soome folkloristi Annikki Kaivola-Bregenhøj (2001: 38) hinnangu järgi on käibelolevas terminoloogias mõistatuse vormielementide kõige levinumad nimetused „(mõistatuse) kujund” (*riddle image*) ja „vastus” (*answer*). Küsimuspoole kohta kasutatavate terminite seas on käibel ka lihtsalt „küsimus” (*question*), „väide” (*proposition*) või „eelneja” (*precedent*); vastuspoole nimetatakse ka „järgneja” või „tulenevaks järelauseks” (*sequent*), mis viitab küsimus- ja vastuspoole omavahelisele sõltuvussuhtele.

Põhilisi küsimusi minu töös ongi, millistes vormides suhtlevad mõistatuste allžanrid arhiivimaterjalis endas, seejärel laiemal ühiskondlik-kultuurilisel tasandil. Kommunikatsiooni uurimisel on aegade jooksul olnud raskuskese valdavalt kahel käsitlusviisil: sõnumite edastamisel ning tähenduste loomisel ja muutumisel (Fiske 1990: 2). Mõistatuste kui kommunikatiivse nähtuse tähendused ja tõlgendused on huvitavad eeskätt kahest aspektist. Esimene on uurija vaatepunkt – kuidas ja milliste teooriate kaudu tõlgendada arhiivitekste nende loomiseni viinud eelduste, olukordade ja põhjuste seostes. Teine on esitaja/kasutaja vaatepunkt – milliseid tähendusi omandavad tekstid teatud tingimustel, teatud olukordades ja kultuurilistes seostes. Üks oluline küsimus on, millised sotsiokultuurilised mõjutused aitavad uue rahvaluuleainese sünnile kaasa enne, kui see kogutakse/arhiveeritakse, teine küsimus aga, kuidas käitub aines pärast taaselukustumist (minu uurimistöös nt pärast mõistatuste avalikkusele kättesaadavaks tegemist andmebaaside kaudu). Sellel skaalal on folklooriprotsess võrreldav ajalooaga, mida nt semiootilisest perspektiivist on samuti käsitletud kommunikatsiooniprotsessina ja milles pidevalt tekkiv uus informatsioon kutsub esile teatava vastureaktsiooni sootsiumi poolt (Uspenski 2002: 77). Nii nagu minevikus, nii võib ka folklooris avastada uusi tähendusi, kui seda

¹ Esituskesksuse ja sotsiaalse mõõtme seadsid 1970. aastate folkloristikas peale Dan Ben-Amose esiplaanile paljud teisedki, nt Richard Bauman (1977), Roger Abrahams (1968). Eestis keskendus tähelepanu sellele problemaatikale sihipärasemalt 1980. aastate lõpu ja 1990. aastate folkloristikas, kuid esitajaisiksus ja esitamiskontekst on teoreetilist huvi pakkunud varemgi (nt 1965. aastast pärinev Richard Viidalepa väitekirj „Eesti rahvajuttude laadist, funktsioonist ja jutustajatest” – Viidalepp 2004).

hakatakse nägema ühiskondlikus plaanis ja muutuvate ideoloogiate vinklist. Minevikufolkloori määratleb ja tõlgendab uurija seega oleviku vaatepunktist ja lähtuvalt oma eesmärkidest. Eesmärgid võivad tuua uusi seoseid. Leides uusi kontekste (nt arhiivinduses, publitseerimises, giiditöös), organiseeritakse tekstides eksisteeriv kollektiivne sotsiaalne teadvus ümber kaasaega. Niisiis peituvad arhiivitekstide uurimisväljad peale arhiivi enda ka tänapäeva ja tuleviku ühiskonnas (vt Valk 2010: 570) ning rahvaluulest tema endises loomulikus esinemises saab tagasisivaatavalt kas teaduslik, meelelahutuslik, taaskasutuslik vm aines.

I.1. Eesmärgid ja meetodid

Väitekirja eesmärk on analüüsida ja mõtestada mõistatuste žanrit kui traditsioonidel põhinevat loomeprotsessi, mille sisulised tähendused ja tõlgendused on tugevalt seotud sotsiokultuurilise keskkonnaga, esitada teatud provisoorne folkloristlik vaade kultuurile ühe traditsioonilise pärimusliigi kaudu: kuidas tõlgendada pärimusliiki kultuuri varal ja mida me mõistatuste vahendusel kultuurist teada saame.

Mõistatuste arhiivimaterjali ja selle põhjal loodud andmebaaside käsitlemisel olen väitekirjas kasutanud kombineeritud metoodikat.

Kvantitatiivne meetod, mida olen kasutanud teatud tendentside statistiliseks kinnitamiseks, rakendub eelkõige minu koostatud žanritüpoloogilistele andmebaasidele ja tugineb traditsioonilisele filoloogilisele käsituslaadile, mis tavatseb rühmitada rahvaluuletekste rahvaluuleliikideks ja alaliikideks.² Empiirilist paradigma esindab minu tegevus ainese kogumise ja välitööde järgus. Tekstikesksest arhiivikorraldusest lähtuvad ka materjali süstematiseerimine ja tüpologiseerimine, mis rajaneb traditsioonilistele folkloristlikele, tekstide omavahelisi genuiinseid seoseid tähistavatele mõistetele *tüüp* ja *variant*.³

Töö kvalitatiivne suund on seotud arhiivitekstide tõlgendusliku tasandiga, mis avab tekstide ja andmebaaside kaudu **kultuurilis-interpreteeriva paradigma**. Selles ilmneb arhiivi võimalus uurida kultuuri erinevaid aspekte. Lokaalregionaalsed folklooriarhiivid ei ole üksnes ladustamispaigad, vaid toetavad kultuuriprotsessi uurimist ja kultuuridünaamika mõistmist. Arhiiv on oma sisemuselt muutuv, fikseerides küll hetkeseise, ent suheldes välitööde ja muutuvate kogumispraktikate kaudu pidevalt ka teoreetiliste paradigmade ja huvikeskmete muutumisega. Mõistatuste alaliikide omavahelised vormilised eri-

² Mõisted (*rahvaluule*)liik ja (*folkloori*)žanr on käesolevas töös kasutatud erineva tasandi sünonüümidenä: 1) analüütiliste kategooriatena väljendavad nad suhteliselt püsivat, esituses korduvat vormi, mis erineb teistest kunstilise väljenduslaadi, tähendusliku sisu ja funktsiooni poolest ning 2) diskursuse kategooriatena, mida märgib vabamas kasutuses ka mõiste *pärimusliik*.

³ Tüüp moodustub omavahel vormi, sisu ja funktsiooni poolest piisavalt sarnaste tekstide kogumist. Variant on iga sellesse kooslusse kuuluv folklooritekst, millel on vormiline, sisuline ja funktsiooniline identiteet.

sused ja sisulis-teemaatilised iseärasused asetavad kogu žanri selles paradigmas dünaamilisse konteksti, mis peegeldab mõnikord kaudsemalt, mõnikord kõige otsesemalt ühiskonnas toimuvaid ja toimunud protsesse. Selles tähenduses käsitan mõistatusi ja andmebaase kultuuritekstidena, mis kannavad kultuurilist mälu ja mille tõlgendamine võimaldab tuvastada ajalis-ruumilisi protsesse ja sündmusi ning viimaste kaudu oletada mõistatuste tekkepõhjust.

Kogu töös on olulisel kohal kontekstuaalsus, mida on mõistatuste analüüsis rõhutanud Annikki Kaivola-Bregenhøj (2001: 92–127), kes on peale situatsiooni- ja lingvistilise konteksti eristanud kultuurilist, kognitiivset ja žanrilist konteksti. Situatsioonikontekst viitab (algselt suulisele, tänapäeval üha enam ka kirjalikule) esitusolukorrale ja vastuvõtjale; lingvistiline – mõistatuste paigutumisele üldises diskursuses. Kognitiivne ja žanrikontekst on A. Kaivola-Bregenhøj järgi teineteisele lähedased ja hägusate piiridega. Kognitiivsel kontekstil on rõhk esitaja ja vastuvõtja kognitiivsetel struktuuridel, assotsiatiivsetel võrgustikel, millel põhineb mõistatuste lahendite mitmetähenduslikkus. Žanrikontekst aitab nii mõistatuse esitajal kui ka vastuvõtjal tajuda detailselt žanri omadusi, nagu sobiv vorm jne, ning otsustab ka alamžanrid. Žanrikontekst määrab kujundlikkuse määra ja viisi, kuidas küsimuspoole kujundid põikuvad normaalsest keelest, ja irrealistlike kujundlike lahenduste tüübi. Mõlemad kontekstid toimivad mõistatuse esitaja ja äraarvaja peas, luues konventsioone ja mudeleid analoogiatega tegemiseks, nt mõistatuste struktuuri, kujundite, metafooride ja klišeede plaanis. (*ibid*: 93)⁴

Mõistatuste analüüsimisel jõuan kõikide nimetatud kontekstideni, kuid peatähelepanu pööran töös kultuurilisele kontekstile kui tõlgendusraamile, mis viitab ühest küljest traditsioonikandja taustafaktoritele, nagu nt ametkondlik, hariduslik taust ja sotsiaalne kuuluvus, ja teisest küljest tema kultuurilisele taustale ja maailmapildile. Kultuurilise aspekti osatähtsust mõistatuste tähendustes on rõhutanud paljud uurijad (mõistatustest kui kultuurikategooriast vt Lieber 1976, küsimus- ja vastuspoole semantilisest sobivusest Aafrika materjali näitel vt Harries 1976).

Mõistatused žanrina ei ole isoleeritud teistest teoreetilistest lähenemisviisidest. Viimastel aastatel on nad olnud paljude huumoriuurijate (Binsted & Ritchie 1997, Oring 1992 jpt) huviorbiidis, ka eesti materjalis köidavad uurijat küsimused mõistatusžanri ja huumori kui inimomase kultuuriuniversaali vahekordadest, mille iseloomustamisel muutuvad taas aktuaalseks ka A. Kaivola-Bregenhøj kirjeldatud kontekstid. Omaette vaatepunkt on töös mõistatuste kui žanri enda muutumine: mis on eesti mõistatustega toimunud globaliseeruva maailma kontekstis, kas ja kuidas repertuaari mõjutanud rahvusvaheline aines lokaalvorme võtab.

Töö teoreetilises sissejuhatuses tulevad peale eelmainitud teemade kõne alla tekstide esitusviisidega seotud sünkreetilised, multimodaalsed ja multimeedialised

⁴ Eristuvaid kontekstiliike võib nimetada rohkemgi. Nt Satu Apo on arhiivitekstide uurimisel rõhutanud peale žanrikonteksti ka allikakonteksti (materjali ja kogumist puutuva taustinfo) osatähtsust (Apo 2003: 226).

tahud. Mõistatuste tänapäevaseid ühiskondlik-kultuurilisi tähendusi avan konkreetsemalt andmebaaside retseptsiooni ja sotsiaalse resonantsi kaudu, mida käsitlen teadlastelt saadud akadeemilis-analüütilise ja laiemalt kasutajaskonnalt saadud ühiskondlik-analüütilise tagasisidena.

1.2. Väitekirja allikad ja ülesehitus

Käsitluses tuginen arhiiviainesele, mõistatuste andmebaasidele, interneti-allikaile ning minu poolt välitöödel kogutud materjalidele. Arhiiviallika moodustavad Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjalistes kogudes ja Eesti Keele Instituudis asuvas murdearhiivis leiduvad mõistatused (u 170 000 teksti), mille põhjal on koostatud mõistatuste kartoteek. Selle algvariandi rajas Erna Normann 1930. aastate lõpul ning alates 1990. aastatest on seda täiendatud ja restructureeritud. Lisaks 19. sajandi lõpust ja 20. sajandist pärinevale käsikirjalisele ainesele sisaldab kartoteek ka trükistes ilmunud mõistatusi. Olulise vaatlusainese moodustab kahe üle-eestilise, 1992. ja 2007. aastal toimunud koolipärimuse kogumisvõistluse tulemusena laekunud materjal. 2007. aasta kogumisvõistlusega olin korraldajana tihedasti seotud, seda nii küsitluskava koostamise, kogumise kui ka materjali hilisema analüüsi perioodil (vt Voolaid jt 2007 ja Voolaid 2007a, artikkel II). Ainekst lisandus Noarootsi ja Vormsi ekspeditsioonidelt (Voolaid 2007b) ning 2010. aasta lasteaiapärimuse kogumisaktsiooni tulemusena.

Arhiivimaterjali põhjal loodud eesti mõistatuste andmebaasid kujutavad töös teist järku allikat – meediumit, mille kaudu saab lisaks arhiivitekstidele uurida folkloori vastuvõttu ja teisest levikut. Traditsiooniliste mõistatuste digiteerimine, mis eelnes akadeemilise väljaande koostamisele, andis mulle kogemuse ja julguse alustada 2001. aastal iseseisvalt mõistatuste nn perifeersete alaliikide digiteerimist. Selle projekti raames on minu ülesanneteks olnud tavamõistatustest erineva vormiga uuema mõistatusainese paberkartoteegi ettevalmistamine (puuduvate kogumisandmete kandmine varasematele koopiakaartidele, tüpologia täiendamine, tekstide tüübisine korraldamine ja arvutisse sisestamine), samuti elektrooniliste internetiandmebaaside ühtse struktuuri väljatöötamine ja kogu tehnilis-tarkvaraline teostus ning andmebaaside pidev haldamine ja täiendamine. Kasutajale on avatud ühtse struktuuri ja tehnilise lahendusega andmebaasid „Eesti piltmõistatused” (2002, <http://www.folklore.ee/Reebus>, u 7200 teksti), selle ingliskeelne versioon „Estonian Droodles” (2003, <http://www.folklore.ee/Droodles>, u 7200 teksti), „Eesti (liit)sõnamängud” (2003, <http://www.folklore.ee/Sonamang>, u 5000 teksti), „Eesti keerdküsimused” (2004, <http://www.folklore.ee/Keerdkys>, u 25 000 teksti), „Eesti lühendmõistatused” (2004, <http://www.folklore.ee/Lyhendid>, u 3000 teksti), „Eesti valem-mõistatused” (2005, <http://www.folklore.ee/Valemid>, u 600 teksti), lähitulevikus on loomisel värssmõistatuste (u 3000 teksti), tähemängude ja mitmesuguste muude allžanrite (nt sugulussuhetega opereerivate keerdküsimuste, arvutus- ja tähelepanuülesannete) andmebaasid.

Doktoritöö koosneb sissejuhatavast ülevaatepeatükist ja publikatsioonide seeriast. Väitekirja kuus artiklit on ilmunud doktoriõppe kestel aastail 2006–2010. Lugejat võib tüüdata, et sihtauditooriumi erinevuse tõttu on eri artiklite sissejuhatuses uuesti üle korratud näiteks mõistatuste terminoloogia ja liigitamisega seotud probleemistik. Kõiki artikleid seob aga ühine taotlus – positsioneerida uuritavat ainet laiemas kultuurikontekstis (tekstid arhiivis, tekstid andmebaasides ja andmebaasid ise avaliku teksti rollis, tekstid elusas pärimuses). Artiklid on järjestatud lähtuvalt sisulisest loogikast, mitte kirjutamis- ja ilmumisjärjekorrast, alul on toodud üldisemad ja avaramad teemakäsitlused, seejärel kitsamad ja detailsemad žanrikäsitlused. Kirjutised väljendavad teatud tööetappe, mille olen läbinud, ning igal neist on olnud eri fookus ja raskuskese.

Esimene artikkel (I) on ilmunud Eesti Kirjandusmuuseumi kogumikus sarjast „Võim ja kultuur” ning kajastab digitaalsete internetiandmebaaside seisust aastal 2006.

Artiklis annan ülevaate 2001. aastal alguse saanud suuremast projektist, mille tulemina olin kirjutise ilmumisaajaks, 2006. aasta aprillikuuks rajanud viis eri mõistatuste alaliiki hõlmavat internetiandmebaasi. Laiemas plaanis on kirjutis ülevaade andmebaaside olemusest, tehnilisest teostusest ja struktuurist (standardid, süsteemid, mis võimaldavad tekste loogiliselt esitada ja genereerida) ning rakendusvõimalustest. Artiklis analüüsin andmebaaside koostamise ja kasutamise seotud tasandeid ning toon välja nii žanriomadused erisused (nt erilaadset lähenemist ja teostust nõudvad piltmõistatused, mille küsimuspoole moodustab visuaalne kujutis) kui ka arhiivitehnilise problemaatika (žanri taksonoomilised ja tüpoloogilised probleemid ja nende lahendused andmebaasi koostamisjärgus), millega olen **praktilise arhiivitöö etapis** silmitsi seisnud.

Kirjutises osutan nüüdisaegse folklooriarhiivi seotusele tehnoloogiaga, digiteerimisega, mis on käsitletavad ajastu kultuuridünaamika ühe allteemana. Artikli ilmumisest on viis aastat, kuid praegugi, väitekirja valmimise ajal on andmebaaside tarkvaraline lahendus ja struktuur üldjoontes samad ning end õigustanud, andmeid on võimalik vajadusel kiiresti muuta, asendada ja täiendada. 2007. aastal toimunud üle-eestilise koolipärimuse kogumisvõistluse käigus laekunud aines on lisatud andmebaasidesse hiljem. Tuleb nentida, et nii tekstide kui ka tüüpide lõikes on enim kasvanud keerdküsimuste ainehulk, mis ulatub praegu juba 25 000 tekstini.

Artikli põhilised järeldused on kokkuvõtlikult järgmised.

1. Mõistatuste andmebaaside loomine seostub infotehnoloogia tähendusega tänapäeva ühiskonnas, sh selle kujunemisega enesestmõistetavaks vahendiks kultuuridünaamikas.
2. Artiklis käsitletud andmebaaside loomise problemaatika kirjeldab ühe žanri varal folkloorsete žanriandmebaasidega seonduvaid ootusi ja eeldusi laiemast folkloristlikust aspektist.

3. Andmebaasid lihtsustavad arhiivitekstide avalikku kättesaadavust, mis avar-
dab võimalusi folkloori uuteks eluetappideks väljaspool arhiivi ning kujun-
dab uusi kultuurisfääre (nt interaktiivse kasutamise järel tekkiv aines).

Teine artikkel (II) on ilmunud 2010. aastal kogumikus sarjast „Tänapäeva folk-
loorist” ning annab eeskätt 1992. ja 2007. aastal jäädvustatud materjali põhjal
vastuse küsimusele, millised temaatilised muutused on aset leidnud mõistatuses
vahepealse viieteistkümne aasta jooksul. Tähelepanu all on **dünaamika** kolmel
tasandil:

1. Kogumise dünaamika, kus sarnasele metoodikale tuginev võrdlev kogumine
võimaldab näidata pärimust protsessina. Põhiliseks võrdlusallikaks on aastatel
1992 ja 2007 kogutud mõistatusaines, kuid koherentse tulemuse saamiseks
on arvesse võetud ka kogu varasem mõistatuste kogu. Nii statistiliste näita-
jate kui ka temaatilise jaotuse alusel saab kinnitust seik, et pärimusliigi hilis-
aegses arenguetapis on vanemat aimest (ehk tavamõistatusi) asunud loovalt
asendama uuem, millel on selgelt eristuv vorm, aga ka näiteks tugev seos
huumoriga.
2. Uurimise dünaamika, mis aitab jälgida liigisisest paradigmuuutust. 1992.
aasta koolipärimuse mõistatusmaterjal tõi žanrisisese tsentri ja perifeeria
hüpoteesi: vanem aines (traditsioonilised mõistatused) vastandati tugevasti
uuele, mis märgistati ka uute mõistatustega. 2007. aasta materjali puhul puudub
vajadus uue liigisisese mõistestiku ja vastanduva käsitlusviisi järele, aines on
võimalik paigutada juba väljatöötatud süsteemi.
3. Kultuuritõlgenduslik dünaamika, mis väljendub ainese ühiskonnatund-
likkuses ja kajastub kahe küsitluse vahele jääva viieteistkümne aasta jooksul
toimunud muutustes, millega on kaasnenud ka uut tüüpi reaalsuse (nt tarbi-
misühiskonna ja meedia) kuvandeid ja varasema ainese uusi adaptatsioone.

Kolmas artikkel (III) on ilmunud 2008. aastal ajakirjas Mäetagused⁵ ja kesken-
dub kolmele tänapäeval levinumale mõistatuste alaliigile – keerdküsimustele,
liitsõnamängudele ja piltmõistatustele. Artiklis on rakendatud kvantitatiivset **sta-
tistilist meetodit**, mis võimaldab iseloomustada loommõistete esinemissagedust
staatilisest ainehulgas.

Kolmele ülalnimetatud alaliigile on omane loomalembus ja zoonüümide
rohkus. Selle põhjuseks võib pidada asjaolu, et peamiselt meelelahutuslike ees-
märkidega mõistatamine kuulub tänapäeval eeskätt lastefolkloori. Nii nagu
lastele suunatud kirjanduses, filmides ja näidendites, nii on ka folklooris loom-
tegelaste kasutamine inimühiskonna metafooride ja sümbolitena kultuuri-
pädevuse omandamise ülilevinud võte. Loomtegelaste rohkus ja nende esinemis-

⁵ Artikli töödeldud versioon ilmus ingliskeelsena samal teemal peetud ettekande põhjal:
Voolaid, Piret 2010. Animal Lore in Estonian Riddle Periphery. – Stašulāne, Anita (toim).
*Kultūras studijas / Cultural Studies: Zinātnisko rakstu krajums / Scientific Papers II. Dzīv-
nieki Literatūrā un Kultūrā / Animals in Literature and Culture*. Daugavpils: Daugavpils
Universitātes, 34–46.

viisid folklooriaineses võimaldavad mõtestada ka inimkäitumisele omaseid kultuurilisi stereotüüpe ja väärtushinnanguid.

Keerdküsimustes avalduvad loomateema kaudu kultuurilise relativismi ilmingud, mis väljenduvad eriti elevandinaljade kultuurikontekstilisel tõlgendamisel, nende tekke seostamises Ameerika kodanikuõiguste aktualiseerumisega ehk rassistlike tagamaadega või nn seksuaalrevolutsiooniga. Eestis elevandinaljadel analoogiline tõlgendusfoon puudub ning nähtus iseloomustab pigem kultuuride kohtumisi, samas on need tänapäevani teatud huvigruppide hulgas menukad. Liitsõnamängud on aga spetsiifilised lingvistilisest, täpsemalt leksika ja sõnamoodustuse aspektist. Ühest küljest viitavad nad eesti keele liitsõnalembusele, teisest küljest tõendavad zoonüümsed liitsõnaosised, et asjade, nähtuste ja omaduste nimetamisel on loomariik olnud inimesele oluliseks inspiratsiooniallikaks, sh nn surnud metafooride kasutamisel. Piltmõistatustes on loomad hästi visualiseeritavad.

Neljas kirjutis (IV) on ilmunud 2010. aastal ajakirjas *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, selle keskpunktis on folkloori ja keele piirimaile jäävad lühendinaljad, mille märkimiseks olen kasutanud sünonüümseid termineid *lühendmõistatused*, *lühendite alternatiivsed tõlgendused*, *kvaasilühendid*, *lühendiparoodiad*. Kirjutises analüüsin lühendinalju, annan ülevaate nende võimalikest moodustusviisidest, peatudes nähtuse lingvistilistel ja folkloristlikel aspektidel. Arutelu koondub **folkloori tekkemehhanismide** ümber, üks selle põhiideid on näidata, kuidas keele leksika ja lühendi kui ortograafilise tava sümbioos võimaldab luua teatud sotsiaalpoliitilistele olukordadele reageerivat, muutuvat, sageli lühiajalist pärimust. Lühendites ilmnevad tugevad rahvapärased kollektiivsed suhtumis-stereotüübid, mis moodustavad omapärase osa kaasaegsest huumorist.

Kirjutise inspiratsiooniks oli lühendite andmebaasis ilmekalt salientse nõukogudeaegse lühendirepertuaari suur hulk, mille omaaegse levikutulva põhjusi on peaaegu et ainumõeldav otsida ühiskondlik-ideoloogilisest kontekstist. Nõukogude lühendipärand koos tõlgendustega on nüüdseks kadunud, samas on lühenditraditsioon ise endistviisi lainetena elav ja žanri areng jätkub. Ühiskondlik-kultuuriline (sh poliitiline, etniline, majanduslik ja tehnoloogiline) ümbrus mõjutab jätkuvalt selle vormilist ja sisulist koostist. 2009. aasta veebruaris tuli käibelevi ja leidis massilist kasutust väga sotsiaalpoliitilise maiguga „masu“-diskursus, mis tekkis käsikäes üleilmse majanduskriisiga ja millega on kaasnenud arvukate, sulandmeetodil loodud lühendmõistete (TÄPE, PUPU jpt) plahvatuslik levik. Need sündmused langesid aega, mil artikkel oli juba toimetusele loovutatud. Minu kirjutisele toetudes on kriisiaegseid lühendimanifestatsioone kultuurisemiootilisest küljest lahanud Mihkel Truup (2010), kes nimetab „masu“-diskursuse lühendiloomet kriisiaja kvaasimanifestatsioonideks.⁶ Edasist

⁶ Värsked näited pöördeliste ajalooliste sündmustega seotud lühenditõlgendustest pärinevad 2011. aasta jaanuarikuust, mil Eestis tuli käibelevi euro. Rahaühiku euro lühendi EUR tõlgendusena läks rahvasuus liikvele pilkav mõtestus *Eesti Uus Rubla* ja Eesti krooni lühendi EEK positiivse lahtiseletusena *Elagu Eesti Kroon*. Lühendile EEK leiab andmebaasist ka vara-

süvenemist vajab lühendiaines, mis levib tänapäeva sotsiaalmeedias nn kirjalikus kõnekeeles ja millel on taas peale lühendamise kui keelelise ökonoomsuse ka esteetilis-folkloorseid lisaväärtusi.

Lühenditega opereerimist tuleb ette ka anekdootides ja siingi on nad väga tihti poliitilise pilke teenistuses. Kvaasilühendite mõistmisel jäävad ka sel puhul oluliseks ajaloolis-kultuurilist ümbrust puudutavad kontekstuaalsed teadmised.

Kahes viimases artiklis on põhjalikumalt vaadeldud žanri marginaalseid allvorme, narratiivseid piltmõistatusi, ja ühe sisutüübi uut elu tehnoloogiaajastul, käesoleval juhul arvutimängudena.

Viies artikkel (V) on ilmunud 2009. aastal ajakirjas *Keel ja Kirjandus*⁷, selle rõhuasetus on **liikidevahelistel suhetel**. Analüüsin multimodaalset folkloorinähtust – pikemaid, vormilt narratiivi ja mõistatuse piirialale kuuluvaid nn narratiivseid piltmõistatusi ehk piltmõistatusjutte, kus küsimuspoole moodustab verbaalselt edastatav lugu, mida pilt visualiseerib. Vormiliselt on kombineeritud kaks folkloorižanrit – (muinasjutu sugemetega) narratiiv ja küsimus-vastusvormis mõistatus. Lisaks on folklooripala esitamise ajal kohustuslik juttu graafiliselt illustreerida. Kuivõrd muinasjutud ja mõistatused kuuluvad tänapäeval eelkõige lastefolkloori hulka, lisanduvad selle sotsiaalse rühmaga seotud faktoritena huumor ja mängulisus.

Üks uurimuse põhisihte on jälgida selle nähtuse narratiivset iseloomu. Kindlale tegevustikule ja süžeele üles ehitatud piltmõistatuste kompositsiooni-struktuuri, sümboolikat ja funktsioone analüüsides võib leida ühisjooni imemuinasjutu struktuuri, sümboolika ja funktsioonidega. Väga kontsentreeritud tegevustik leiab aset määratlemata ajas ja ruumis, tavaliselt ainult ühe-kahe tegelaskuju ümber. Tegelased on nimetud nagu muinasjutuski, tegelikkusest kaugene-mise eesmärgil luuakse fantaasiamaaailm. Žanriteoreetiliselt vaatlen narratiivsete piltmõistatuste ja narratiivi vahekordi Vladimir Proppi imemuinasjutu struktuurimudeli (1928) ja Alan Dundese strukturaalteooria (1964) valguses. Mitme žanri sulandumisel tekkinud homogeenseid piltmõistatusjutte olen pidanud dünaamilise folklooriprotsessi ilminguks, mis tähistab visuaalse sümboolika osakaalu suurenemist tänapäeva kultuuriruumis.

semaid tõlgendusi (kaks pärinevad 1996. aastast: *eeslid ehmatasid kolli ja Eesti eesli krõbinad* ning üks 2006. aastast: *Eesti esimene kopikas*). Uuri ja positsioonilt nähtuna on varasemad lahtiseletused pigem negatiivsed, aga 2011. aasta algul jäädvustatud tekst positiivne, samas euro-lühendi sidumine tõlgenduses Vene rublaga on taas hinnanguline ja ideoloogiline. Kindlasti saab seda põhjendada paljude eestlaste kahjutundega oma raha kui ühe iseseisvuse sümboli kadumise pärast, mis on valdav ka lühendit sisaldanud veebikomentaariumis (<http://www.reporter.ee/2011/01/03/kas-arvestad-kaupluses-kauba-hinda-kroonides-voi-euros/>). Kogu EUR-EEK lühendidiskursust võib vaadelda folkloori kultuurilise varieerumise ühe näitena.

⁷ Artikli varasem ja lühem versioon ilmus ingliskeelsena: Voolaid, Piret 2009. Narrative Doodles as Humorous Miniature Fairy Tales. – *Acta Ethnographica Hungarica* 54, 143–154.

Kuues kirjutis (VI) on ilmunud 2007. aastal ajakirjas *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, tegu on detailsema käsitlesega **folklooriüksuse interžanrilisest funktsioneerimisest**, folklooriliikide piiriületustest ehk rahvajututüübi „Hundi, kitse ja kapsapea üle jõe viimine” arengust, sealhulgas selle sisutüübi levikust tänapäeva arvutimänguna. Artiklis on detailse vaatluse all Antti Aarne, Stith Thompsoni ja Hans-Jörg Utheri rahvusvahelises jututüübikataloogis numbriga ATU 1579 registreeritud süžee käibimine jutu, tavamõistatuse ning narratiivse piltmõistatusena, mis on seda süžeed aegade jooksul ümbritsenud. Lisaks jutu- ja mõistatusežanrile on tänapäeva tehnoloogilises maailmas loogikaülesanne rohketes variantides leidnud laialdast rakendust interaktiivse arvutimänguna.

Artikkel on ilmunud ka eesti keeles ajakirjas *Mäetagused* (vt Voolaid 2005b), samal teemal pidasin ettekande Rahvusvahelise Rahvajutu-uurijate Seltsi (ISFNR-i) kongressil Tartus 2005. aasta suvel. Siinkohal tuleb selgitada eesti- ja ingliskeelse artikli erinevat terminikasutust, mis tuleneb mõiste tähendusvarjundite erinevusest eri keeleruumides. Eestikeelses kirjutises olen ühe tüübisüžee erinevaid vorme ja eesmärke vaadelnud ka kui folkloori ja folklorismi kokkupuutepunkte. Ühelt poolt on 1962. aastal saksa etnoloogi Hans Moseri pakutud termin *folklorism* olnud algselt pigem neutraalne ja objektiivne mõiste, mida on käsitletud nt folkloori sihipärasest väärtustamisest tähistava etnilise, regionaalse või rahvusliku sümbolina (Šmidchens 1999: 64) ja kasutatud Eestis nt folklooriliikumiste tegevust kirjeldavates uurimustes, kus mõiste tähistab genuiinsete rahvatraditsioonide taaselustamist uue ajastu kultuuris (Rüütel 2002, Kuutma 1998), sideme säilitamist põlvkondade vahel ning uute põlvkondade rahvuslikkuse ja identiteedi otsinguid (Kalmre 2005a: 19). Teiselt poolt on mõistel *folklorism* pigem tuntavad negatiivsed varjundid (nt kirjanduslikust folklorismist vt Stanonik 1996) ja ligilähedased, isegi sünonüümsed konnotatsioonid 1950. aastal Ameerika folkloristi Richard Dorsoni (1950) kasutusele võetud mõistega *võltspärimus* (*fakelore*). Kogu võltspärimuse ja folklorismi mõistega seotu on tugevasti ühenduses 1990. aastate lõpul Euroopa etnoloogias ja folkloristikas elavnenud diskussiooniga folkloori autentsuse ja eheduse problemaatika üle (Bendix 1997). Autentsuse teema⁸ on minu töös kõrvaline aspekt, kuid mõiste vajab ilmselt ka eesti folkloristikas korrigeerimist (vt ka Valk 2005). Seetõttu pidasin õigemaks loogikaülesande ajalisi teisenemisi näidata Lauri Honko käsitlest (1998: 78) lähtuvalt dünaamilise folklooriprotsessi ja pärimuse teise elu mõistes. Teisisõnu osutab artikkel teksti mingi äratuntava osa liikumisele üle vormi- ja kasutuspiiride, traditsioonile muutuvas kultuurikeskkonnas.

⁸ Rahvaehtsuse temaatika tekstitöötamise teatud etapis, akadeemiliste väljaannete koostamisel ja tüpoloogias rajamisel on olnud oluline EKM lühivormide töörühmas. Autentsuse probleemi kohta akadeemilise väljaande „Eesti vanasõnad” koostamisel vt EV I: 37–73 ja „Eesti mõistatused” koostamisel vt EM I: 8–24.

2. Teoreetilised lähtealused

2.1. Folkloristlik arhiiviparadigma

Andmebaaside rajamine on seotud tugevasti ainese arhiivieluga, mis lähtub traditsioonilisest filoloogilisest tekstikesksest vaatlusviisist rahvaluulele ja selle liikidele. Eesti folkloristika filoloogilise ja tekstikeskse suunavõtu on suurel määral tinginud ka paljude suurrahvastega võrreldes erandlikult suure rahvaluulearhiivi olemasolu (Västrik 2002: 5). Ka eesti mõistatuste allikmaterjali hulk on Eesti väikest rahvaarvu arvestades väga suur.

Mõistatusi on puudutanud kõik folkloristlike paradigmade muutused, need arenguetapid kajastuvad ka kogumises. Ühtekokku u 170 000 teksti on kogutud pea 150 aasta vältel erinevate meetoditega: oluline osa 19. sajandi materjalist on kogutud tasuta, iseenda huvist ja missioonitundest lähtunud korrespondentide ja vabatahtlike rahvaluulekogujate abil, hilisem aines on pigem professionaalsete folkloristide (ja ka üliõpilaste) välitöödel ja kogumismatkadel talletatu. On olnud sihipäraseid kogumisaktsioone (nt M. J. Eiseni algatatud aastail 1887–1888 ja 1890–1892, vt Saukas 2005b: 17–43 ja 43–60), mõistatusi on sattunud arhiivi frontaalsete ekspeditsioonide tulemusel, aga ka mitmesuguste küsitluskavade kaudu (nt kooli- ja lasteaiapärimuse kogumisvõistlused). Tänu Eesti taasiseseisvumise järel toimunud kogumisaktsioonidele on ka tänapäevane aines küllalt hästi jäädvustatud. Eestiga analoogilised rahvaluulearhiivid, sh käsikirjalised mõistatuste kogud on ka lõunanaabritel Lätis ja Leedus, kuid tänapäeva ainekogu kogumine on olnud meiega võrreldes väiksemamahuline. Läti arhiiviainese (600 000 teksti) põhjal ilmus Alma Ancelāne koostatud traditsiooniliste mõistatuste väljaanne juba nõukogude perioodil (Ancelāne 1954), kuid mõistatuste arhiiviga praegu ei tegelda⁹. Vilniuses Leedu Kirjanduse ja Folkloori Instituudis, kus mõistatuste arhiiviainese koguhulk on meie omast veidi väiksem (traditsioonilisi mõistatusi u 120 000 ja uuemaid alaliike u 10 500 teksti), tegeleb tuntud parömioloogi Kazys Grigase töö jätkajana traditsiooniliste mõistatuste digiteerimise ja akadeemilise väljaande koostamisega Aelita Kensingienė. Põhjanaanabrite soomlaste mõistatuste kogud on samuti eesti omadega võrreldavas suurusjärgus, aines on jõutud läbi töötada ja kolme soome folkloristi ühistööna koostatud mõistatuste teaduslik antoloogia (Virtanen jt 1977) nägi ilmavalgust üle veerandsaja aasta enne eesti mõistatuste akadeemilise väljaande ilmunist. Uuemaegne materjal on Soomes olnud lastefolkloori uurijate huviorbiidis (vt Kivelä 1982, Virtanen 1984 jt) ja avaldatud 1990. aastatel populaarsete tekstivalimikena (Lipponen 1988, 1995, 1997), millest said innustust ka eesti folkloristid.

Pööre mõistatuste teoreetilisel käsitlemisel algas Eestis tänapäeva folkloori seminaridega (esimene toimus Soome-Eesti ühistööna 3.–4. märtsini 1991. aastal Tartus) ja konverentsiga, jätkus 1992. aastal toimunud esimesel üle-eestilise koolipärimuse kogumisvõistlusel laekunud materjalide läbitöötamisega, mille

⁹ Vestlus ja meilivahetus läti folkloristi, jutu-uurija Guntis Pakalnsiga.

tulemused ilmusid 1995. aastal välja antud kogumikus „Lipitud-lapitud: Tänapäeva folkloorist”. Folkloristlikus plaanis on eesti mõistatuste põhiliike käsitletud üheksakümnendatest aastatest Arvo Krikmanni (1995: 33–34, 1997: 16–20) välja pakutud žanri tsentri ja perifeeria lõikes. Žanri funktsiooni muutumisest tulenevaid seiku, vormitunnuste-põhist liigitamist ja mõistatuse kui žanri defineerimise võimalusi olen pikemalt käsitlenud oma magistritöö esimeses peatükis (Voolaid 2005a: 8–56). Lühivormide kogumise eripära teiste rahvaluuleliikidega võrreldes seisneb selles, et koos eesti kirjakeele kujundamisega 17. sajandist alates fikseeriti tihti keelenäidetena just folkloori lühivormidena käsitatavaid tekste (vt ka Krikmann 1986). Laulu- ja jututekste on nii varasest ajast väga vähe.

Mõistepaar *perifeeria* ja *tsenter* peegeldab arhiivikonteksti, allikmaterjali vahetõrget ja folkloorse praktika seisuga 19. sajandi keskpaiku või hiljem. Valitsesid tavamõistatused, aga folkloorsete, ilukirjanduslike, tarbekirjanduslike jm allikate kaudu ilmnes ka uusi vorme: (Otto Wilhelm Masingu, Friedrich Reinhold Kreutzwaldi jt) autoriloominguna tunti värssmõistatuse ja tähemänge, mõistatusmuinasjuttudest olid juba tuttavad küsimusevormiline (hiljem keerdküsimusena termineeritud) mõistus, Karl Eduard Malmi loomingust said alguse vanimad liitsõnamängud. Võib oletada, et suur osa uuemast kihistust oli oma tekke ajal tugevate saksa mõjutustega, kuid konkreetseid uuringuid selle kohta pole tehtud.

Arvulise vahetõrgete poolest ületavad tavamõistatused (mida on suurusjärgus umbes 130 000 teksti ehk 75% kogu mõistatuste hulgast) ikkagi veel kolmekordselt varem nn perifeeriasse kuulunud keerdküsimuste, liitsõnamängude, piltmõistatuste, lühendmõistatuste, mitmesuguste nuputamisesannete jt koguhulga (umbes 40 000 ehk 25% tekstidest), millest praeguseks on saanud žanri tsentri (vt ka artiklid I ja II). Väljaspool arhiivi, pärimuse esituskontekstis, mitmesugustes nii suulistest kui ka kirjalikes suhtlussituatsioonides on perifeerne aine tänapäeval ülekaalus ning pärimismõistatused on pigem lasteraamatutest või õpikute kaasabil omandatav folkloor.

Näib, et mõisted *tsenter* ja *perifeeria* on mõneti eksitavad ka sellepärast, et neid võidakse käsitleda hinnanguid sisaldava mõtteviisina (nt geopoliitilises kontekstis suurriiklikest keskustest ja ääremaadest kõnelemine). Seetõttu olen ka ise oma viimase aja uurimustes püüdnud *perifeeria* ja *tsentri* mõisteid vältida ja kõnelda selle asemel pigem mõistatuste konkreetsetest alaliikidest. Uuri- ja jaoks on alati keskmised nähtused, mida ta parajasti uurib.

Seesugune areng on tajutav ka minu publikatsioonides – artiklis I olen *mõistatuste perifeeria* mõistet kasutanud isegi pealkirjas, hilisemais artiklites olen kasutanud neid termineid vähe või üldse mitte. Samas mõõnan, et massiivse tekstiainese korraldamise ja süstematiseerimise teatud etappidel võib selline termineerimine olla otstarbekas ja näitab žanri dünaamikat.

Ulrika Wolf-Knuts (2001: 14) on kirjeldanud folklooriarhiivide muutumismehhanisme ja sedastanud, et arhiivide muutumise põhjuseks on uurija vajaduste muutumine. Arusaam, et folkloor on rohkem või vähem anonüümse talu-

ühiskonna kollektiivse mõtlemise ilming, pole enam valitsev. Tänapäeva uurija peab folkloori ka individuaalse mõtlemise ja isiklike väärtuste, normide väljenduseks, samas konstrueeritakse individuaalsed väärtushinnangud vastavalt ühiskonnas kehtivatele üldistele mustritele. Dokumenteerimismeetod on küll muutunud uurimisfookuse muutumisega, kus kesksel kohal on intervjuueeritav ja tema isikliku elu mõju pärimusele. Mõistatuste kui ühe folkloori lühivormi andmebaasides kajastub selline uurimisfookuse muutumine, tõsi küll, vähe. Võrreldes nt narratiivide (memoraat jt) või fraseoloogilise rühmapärimusega (killud, paroolid jt), sisaldavad mõistatused väga harva informandi personaalseid vihjeid. Samas võimaldab 2007. aasta koolipärimuse uuenenud küsitluskava ainekst edaspidi analüüsida ka isiku- või lapsekeskselt, kuid see pole praeguse töö eesmärk.

Lauri Harvilahti väitel on folklooriarhiivide põhiülesanne suulise, kirjaliku, helilise, pildilise traditsiooni kogumine, korraldamine, kultuuripärandile ligipääsu tagamine ning selle tagasiandmine. Funktsioneeriv folklooriarhiiv on aktiivne institutsioon, mille kandvad eesmärgid, võrreldes nt institutsionaalseid dokumente haldavate ajalooarhiividega, on võimaldada uurijaile ja teistele rikastada kultuurielu (Harvilahti 2009: 23). Traditsioonilise kultuuri elemendid ei ole staatilised, vaid dünaamilised ja protsessuaalsed ning reageerivad pidevalt uutele sotsiokultuurilistele protsessidele ja väljakutsetele.

2.2. Mõistatused kultuurikontekstis

Eeldusel, et folklooritekstid (sh mõistatused) on kultuuritekstid, saab nende kaudu kultuuri kirjeldada. Ning vastupidi, mõistatust on võimalik vaadelda erinevate kultuurikontseptsioonide kaudu (mõistatuste käitumine kas iseseisvalt või osana kombest-rituaalist, tähendused, kollektiivsus). Mõistatuste kultuurikeskne vaatlus rajaneb folkloristlikul kontekstikesksel teoorial, milles peetakse kultuurikonteksti folkloori tajumise ja tõlgendamise raamiks. Dan Ben-Amose järgi on kontekstianalüüsiks kaks (Bronislaw Malinowski vermitud) võtmemõistet – *kultuurikontekst* ja *situatsioonikontekst* (Ben-Amos 2009: 34 jj). Kultuurikontekst kätkeb endas viiteid esitajate ühistele teadmistele, nende käitumuslikele tõekspidamistele, uskumussüsteemile, keelelistele metafooridele, ajaloolisele teadlikkusele, eetilistele ja õiguslikele normidele ning sisaldab ühtlasi nende esitamist; kõige otsesem folkloori kontekst on situatsioon (*ibid.*: 34). Mary Hufford (2003: 168) on rõhutanud, et kontekst on ajalooliselt muutuv raamistik, seda luuakse, kujundatakse, vaidlustatakse ja hinnatakse ümber vastavalt kultuuripädevusele ja käibivatele konventsioonidele, mis võimaldavad ühiseid tähendusi anda.

Folkloristika on oma sünniajast tänapäevani olnud kultuuri mõistega erinevalt seotud. Valgustusajastul tärkas huvi eri ühiskonnakihtide vastu, kuid rahvast mõisteti kui n-ö alamkihti, keda iseloomustas hariduse puudumine ja elamine maaihiskonnas (Dundes 2002: 12). Rahvast (ja rahvapärismust) vastandati ühelt poolt tsivilisatsioonile (kultuurile, eliidile) ja vaadeldi kui tsiviliseeritud

ühiskonna tsiviliseerimata osa (alamklassi või talurahvast), kuid teiselt poolt vastandati teda ka arhailistele kultuuridele, mida peeti evolutsiooniliselt veelgi madalamaks. Selles kontekstis võidi rafineerimata (hariduse, kirjaoskuse ja koolita) rahva pärimust käsitada kui igapäevasuhtluse osa, midagi argist ja olmelist, mis ei kuulunud tsiviliseeritud inimese kui eliidi repertuaari ja mis ei mahtunud kultuuri mõiste alla. Valdkondades, kus haritud maitse sattus vastuollu rahva arvamustega, pälvis pärimus halvaks panu ja seda nimetati pigem uskumiseks, mitte teadmiseks. Kuigi püsivamat esteetilist huvi rahva vaimse loomingu vastu võib märgata Johann Gottfried Herderi ja tema ideede järgijate näol juba 18. sajandi lõpu eel (vt ka Tampere 2009: 183), sobib siinkohal näitena tuua 1780. aastal ilmunud August Wilhelm Hupeli grammatika "Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte" mõistatuste peatüki tutvustuses leiduva märke. Hupel rõhutab, et 80 eestikeelset mõistatust on laenatud ühest (Anton Thor Helle) eesti keele grammatikast ja „suurt teravmeelsust ei maksa kellelgi siin oodata” (Saukas 2005a: 37).

19. sajandi romantismi idealistlikust mõttemaailmast ja rahvuslike liikumiste ideedest võrsus aga Euroopas oma rahva kultuuripärandi uurimisega seotud *rahvakultuuri* mõiste, mis 20. sajandi vältel on Eestis hõlmanud peamiselt talurahva traditsiooniliste elatusalade, elukeskkonna ja kommetega seotud ainelist ja samuti sõnalist kultuuri. Alates 1960. aastatest rahvakultuuri mõiste laienes, seda hakati rakendama ka teistele sotsiaalsetele kihtidele (käsitöölised, linna tööliskond) ja uuemale perioodile; ühtaegu hakati käsitlema linna-maa suhteid ning kultuuriuudusi. 1980. aastatel (Eestis 1990. aastatel) sai seoses Euroopa etnoloogia uurimisvälja ja meetodite uuenemisega eelistatuks termin *argikultuur* (Kannike 2005).

Sarnase arengu on läbi teinud ka vaateviis mõistatustele – alamklasside poolt viljeldavast mittekultuurist on neist saanud teadvustatud kultuuritekstid, mis on kõik nii isiklike kui ka kollektiivsete tähenduste loomisel võrdselt olulised, eristamata „madalat” ja „kõrgemat”.

Samasuunalist dünaamikat toetavad ka kultuuri enda mõiste kujunemiskäigus pakutud rohkearvulised definitsioonid, mille tulemusena mõtestatakse nüüdseks kultuuri kui inimtegevust kõige laiemas plaanis. 20. sajandi Saksa sotsioloog Norbert Elias (2005: 90) on osutanud vastandmõistete *tsivilisatsioon* ja *kultuur* arenguloole, väites, et selline laiemalt tsiviliseerumisele viitav vaatekoht on välja kasvanud iseäranis inglise ja prantsuse antropoloogilise koolkonna teoreetikute käsitlustest, milles rõhutatakse kultuuride kui inimelutegevuse vii- side tohutuid erinevusi. Kultuur on võrdsustatud tsivilisatsiooni mõistega ja hõlmab selliseid valdkondi nagu keel, teadmised, oskused, traditsioonid, uskumused, väärtushoiakud, moraal, kombed, käitumisviis, õigus jne. Saksakeelses terminoloogias tõmbab aga *kultuuri* mõiste piiri ühelt poolt vaimsete, religioossete ja kunstiväärtuste ning teiselt poolt majanduslike ja poliitiliste nähtuste kui protsessuaalsete vahele; kitsamas mõttes piirdub kultuuri mõiste vaimse loomingu ja/või kaunite kunstidega (kunstiteosed, raamatud, religioossed ja filosoofilised süsteemid) ning on orienteeritud saavutustele. Selline vaatekoht on

iseloomulik klassikalise kultuuriajaloo uurimisele, mille puudusteks on Suurbritannia ajaloolase Peter Burke'i (2004: 193–200) järgi 1) vähene tähelepanu ühiskonnale, majandusele, infrastruktuuridele; 2) põhinemine kultuurilise ühtsuse ja konsensususe eeldusel, ajastu vaimul; 3) liigne fookuseerumine kirikust üle võetud mõistele *traditsioon* (esemete ja väärtuste edasiandmine põlvest põlve), kuid retseptsiooni kõrvalejätmine; 4) kultuuri mõiste liiga kitsas käsitlemine; 5) ajakohatus, sest klassikalist kultuuriajalugu kirjutati Euroopa eliidile Euroopa eliidi kohta, tänapäeval aga huvitab kultuuriajalugu nii geograafiliselt kui ka sotsiaalselt laiemat ja kirevamat publikut.

Peamiselt marksistlike kriitikute töödest välja kasvanud kultuuriajaloo uus mudel ehk antropoloogiline ajalugu on iseloomulik mitmekultuurilisele ajastule ja sellele on omased järgmised uudsed jooned: 1) puudub kultuuriga ja kultuurita ühiskondade eristamine (kultuurita ühiskondi pole olemas, kultuurid mitmuses); 2) kultuuri defineeritakse kui päritud artefakte, kaupu, tehnilisi protsesse, ideid, kombeid, väärtusi ja sotsiaalse tegevuse sümboolseid mõõtmeid; 3) traditsiooni mõistele on lisandunud alternatiivid, nagu *reproduitseerimine*, *retseptsioon* (rõhuasetus on vastuvõtjal); 4) vastuseis (marksistide) „pealisehituse” mõistele, tõekspidamine, et kultuur võib sotsiaalsele survele vastu panna (*ibid.*: 201–207).

Avaramas käsitluses saab kultuuri kui suurte inimrühmade elukorralduse viisi ja sellega seoses olevate kollektiivsete uskumuste ja ettekujutuste tervikut vaadelda etnograafiliste strateegiate kaudu (Viik 2008: 604). Mõiste laiem tõlgendus võimaldab kultuuri vaadelda protsessina, samas on protsessilisus oluline mõiste kultuurimuutuste defineerimisel: „Kultuurimuutus on protsess, mille käigus ühiskonna kehtiv korraldus (sotsiaalne, vaimne ja aineeline traditsioon) muudetakse ühest tüübist teise.” (Malinowski 1945: vii) Kultuuri mõiste laiem käsitlus on mõtlemise aluseks ka paljude humanitaar- ja sotsiaalteaduste spetsifitseeritud allharudes, nagu kultuuriantropoloogia, kultuurisotsioloogia, kultuuripsühholoogia ja kultuuriuuringud. Samas folkloristikas kui distsipliinis selline spetsifitseeritud alamjaotus (kultuurfolkloristika) puudub, kuid aines ise, mida folkloristika uurib, paigutub sageli laiemasse kultuuriraamistikku. Folkloori, mille kaudu on võimalik uurida kohalikke hoiakuid ja sotsiaalseid kontekste, on käsitletud ka kultuuriantropoloogia objektina (vt nt Bascom 1965: 25–33).

Mõistatustel (nii vormi kui ka sisu tasandil) on vastavalt kitsamale ja laiemale kultuurikontseptsioonile mõlemasuunalised lõimumised. Kitsamas tähenduses leidub mõistatuste rakendamist kunstiliikides, nt kirjanduses, kunstis, teatris jne, laiemas tähenduses on kogu mõistatusmaterjal kõnekas ka eluolu, väärtushinnangute, kollektiivsete arusaamade ja uskumuste seisukohast.

Mõistatuste positsioneerimine kultuuri kitsamal ja avaramal skaalal võib jääda lihtsustatuks ja pinnapealseks, kuid mõistatusi (taas nii vormi kui ka sisu tasandil) võib käsitleda ka funktsioonikeskse kultuurimääratluse kaudu. Esile tulevad nt esteetilised (kunstilised, haridus-teaduslikud, meelelahutuslikud jm) funktsioonid, sotsiaalse sidususe plaanis võib kultuurina mõista ka nt majan-

dust, elustiili, informatsiooni tähendust, sh selle salvestamise, talletamise ja esitamise viise (nt suuline ja kirjalik kultuur kui erinevad kultuuritüübid – vt Lotman 1999: 77–90). Mõistatusi saab vaadelda kui esteetilist nähtust nt tekstiloome võtete ja kujundlikkuse kaudu. Sotsiaalses plaanis avaldub mõistatuste funktsioon nt sünkreetilises seotuses igapäevatööde ja pidustustega (nt sügis-talvise mõistatamisega kalendrikombestik, pulmakombestikuga), milles ilmnevad seosed ka sakraalse ja profaanse aja vahetumisega, samuti majandusega – kindlatel puhkudel taotleti mõistatamisega majapidamise ja tööde edendamist. Ühtlasi haakuvad mõistatused kultuuri informatiivse tasandiga, neis on alal teadmine maailma toimimisest, nad võivad olla meediumiks teatud tõsielu-sündmuste korral, peegeldades neid sündmusi nt keerdküsimustes.

Šoti antropoloog Tim Ingold on rõhutanud, et ükskõik millises tähenduses kultuuri mõistet ka ei kasutata, on see väga kõrgel tasemel abstraktsioon ja teisisõnu mitte midagi käegakatsutavat (Ingold 2002: 330). Samas konstrueeritakse see abstraktsioon tähenduste põhjal, mida on võimalik omistada teatud tekstidele konkreetses ajas ja ruumis. Varasemast rohkem on hakatud kultuuri ja keskkonna seostega tegelema ka folklooriainese analüüsimisel. Folkloristikas toimuvad tekstide ja kontekstide interpreteeringud inimese ja tema repertuaari põhjal, esiplaanil on repertuaar kogukonna esindajana, mille alusel saab konstrueerida ühiskonnas käibivaid aksioloogilisi, stereotüüpilisi jm tendentse. See-sugune suundumus on seotud konstruktivismiideede omaksvõtuga (eriti humanitaar)teadustes laiemalt. Käsitlusviisid ei ole essentsialistlikud ega inimesest sõltumatud, vaid seotud kultuuri konstrueerimisega. Taas esindab selline lähenemine kultuuri laiapõhjalisemat, antropoloogilist käsitluslaadi, kus „ei talletata kaduvates hetkedes toimunud tegevuste jälgi, et anda neile hiljem omapoolseid seletusi – nagu võiks teha ajaloolane –, vaid „loetakse” märke, üritades tabada tähendusi, mida see hetk käesolevas tegevuses osalejate jaoks omab” (Kallas 2007: 171). Kultuuri ei ole enne, kui on olemas need ühised tähendused. Kuid tähendused omakorda pole ainult sisus, vaid sisu sõltub kultuurilisest ümbrusest.

Õpitud kultuurikogemuse moodustavad ka mõistatuste vormilised tunnused, millesse sobitatakse ühiskonnaga rohkem või vähem seotud teema. Mõistatused funktsioneerivad tähenduste kaudu, mis alluvad kultuurilistele konventsioonidele, mida kannavad mälu, oskused, teadmised (sh teadmine käitumise kohta), ning mis väljenduvad inimeste tegelikus käitumises. Kultuurispetsiifilistel põhjustel on rahvusvahelist piltmõistatusainest võimalik tõlgendada kui „Ameerika unelma” deklaratsioone ja vaadelda Ameerika Ühendriikide kontekstis käibivate etniliste stereotüüpide kaudu (vt Agozzino 2006). Üht osa traditsioonilisi mõistatusi ei tunta tänapäeval paljuskii seetõttu, et endisaegse taluelu igapäevaste toimingutega seotud tarbeesemed (sh tööriistad, mahutid), põlluharimise, rõivaste ja toiduvalmistamise viisid on kadunud kasutusest ning ühtlasi neid märkivad sõnad igapäevasest keelest. Ka nõukogudeaegse olmega seotud keerdküsimused ja lühenditõlgendused on elavast käibest kadunud, sest teema pole enam aktuaalne. Mõistatused realiseeruvad kultuuris mitmekihiliselt: kui kul-

tuuris mõni kiht muutub (nt elektri, infotehnoloogia kasutuseletulek), võib see kutsuda esile žanri sisulise ja/või vormilise teisenemise.

Tänapäeva mõistatusaines on väga tugevate rahvusvaheliste mõjudega ja seotud kultuuriliste, poliitiliste ja majanduslike muutustega, mida põhjustab massikommunikatsiooni tehnoloogia kiire areng ning inimeste ja kaupade suurenunud mobiilsus. Globaalsed kultuurilised hoiakud, mille põhilised tunnused on kultuuriline ja semantiline heterogeensus, paljuhäälsus, mängulisus, sihipärane fragmentaarsus, on kaasnenud postmodernismi kui (modernismi)-kriitilise kultuuriajastuga, mille alguseks peetakse 1960. aastaid ning mis jõudis kõrgpunkti 1970. aastate lõpus ja 1980. aastate algul. Postmodernism on seotud fenomenoloogilise hermeneutika ja reaalsuse sotsiaalse konstruktsiooniga, oluline on fenomenoloogiline fakt, et igasugusel (kirjutatud või sotsiaalse aktina esitatud) tekstil on alati kontekst ja kõigil mõistmise objektidel on temporaalne olemismood, mistõttu nad pole kunagi staatilised ega ajatud, vaid alati ajaloopspeetsiifilised ja muutuvad (Anttonen 2005: 20). Kõik see on kohalduv ka mõistatustele. Postmodernse mõtlemisviisi teeneks võib pidada ka refleksiivsuse esiletõusu, mil keele, folkloori jne uurimisel kerkis esikohale sotsiaalne aspekt (*ibid.*: 21).

Sotsioloog Dominic Strinati on postmodernismi tunnustena välja toonud nt kultuuri ja ühiskonna vahe lagunemise, massimeedia ja populaarkultuuri üli-suure mõjuvõimu kõigile ühiskondlikele seostele, stiili ja vormi tähtsustumise sisu arvel, visuaalsuse osatähtsuse tõusu, piiride kadumise kunsti ja populaarkultuuri vahel, segadused aja ja ruumiga, metanarratiivide allakäigu (Strinati 2001: 309–315). Nii nagu kogu uuemal pärimusel on tihedad sidemed popkultuuriga (meedia vastupeegeldustest tänapäeva lastepärimuses, sh mängudes vt nt Vissel 2004), võib ka uuemas mõistatusaines küllalt kergesti tuvastada nimetatud popkultuuri märke ja meediakuvandeid (nt tugevad tarbimiskultuuri mõjutused mõistatustes – vt artikkel II, valitsev visuaalsus piltmõistatustes ja arvutigraafika arvutimängudes, ähmased žanripiirid – vt artiklid V ja VI, samuti Voolaid 2011). Ka rahvusvaheliselt levinud keerdküsimusi (nt elevandi- ja blondiininalju) ning piltmõistatusi on peetud populaarkultuuri osaks (vrd ka Cray & Eisenberg Herzog 1967).

Nii kiiruse kui ka mahu poolest ainulaadsed muutused on massiühiskonnale omased ja mõjutavad peaaegu iga riiki, maakonda, linna, kõiki paikkondi ja inimesi kogu maakeral. Toimub kõikehaarav üldistumisprotsess, kus esialgsed individuaalsed, erilised või lokaalsed ilmingud muutuvad üldisteks ja ühisteks ning levivad eri maades: samasuguse kaubamärgiga T-särke võib leida üle maailma, McDonald'si kiirtoidurestorane kohtab väga paljudes riikides jne. Seda enam pakub uurijale huvi ja on oluline, milline osakaal on üleilmastumise protsessis lokaalsetel joontel ja millise vormi need võtavad. Sel põhjusel on tekkinud uued nähtused – üleilmastumise tulemusena nt kultuuri- või päranditurism, mille üks eesmärke on lokaalsete iseärasuste representatsioon (turismi kui sotsiaal-kultuurilise nähtuse kohta vt nt Kindel 2005: 16–20). Gary Alan Fine ja Bill Ellis on näidanud globaalseid ja lokaalseid vastasmõjusid kuulu-

juttudes ja linnamuistendites terrorismi, migratsiooni, rahvusvahelise kaubanduse ja turismi kohta (Fine ja Ellis 2010). Üleilmsed nähtused (terrorism, migratsioon, rahvusvaheline kaubandus ja turism) jäävad globaalseks ka kohalikus kontekstis, kuid omandavad lokaalseid jooni, kui inimesed oma kohalikus mugavustsoonis neile reageerivad või on sunnitud reageerima. Ja vastupidi, kohapealne tegu ei jää sel juhul ainult lokaalseks, vaid mõjutab maailma laiemalt. Antropoloog Anna Tsing on nimetanud globaalajastu esilekerkiva mõistena *tsirkulatsiooni* ja temagi on juhtinud tähelepanu sellele, et üleilmastumise tasapinnal ei tohiks „globaalseid” ja „lokaalseid” jõude vaadelda distinktiivsetena, kuigi niisugune käsitus on väga paeluv. Kuna tegemist pole binaarsete opositsioonidega, sisaldab „lokaalne” alati translokaalseid protsesse, mille käigus iga paikkond loob oma identiteedi niihästi riiklikul tasapinnal kui ka väljaspool toimuvates enam-vähem sarnastes protsessides (Tsing 2002: 477). Globaalsus ja lokaalsus loovad pidevalt teineteist ja seesugust sünergiat on nt majandusteaduses märgitud mõistega *glokalism* ja *glokalisatsioon* (Wellman 2002 jpt).

2.3. Mõistatamise sotsiaalsed funktsioonid

19. sajandi lõpuveerandil ja hiljem kogutud küllalt vähesed ja juhuslikud teated eesti mõistatuste kasutustavade, tüüpiliste mõistatamissituatsioonide jms kohta näitavad, et mõistatuste varasem sotsiaalne ja kultuuriline taust on olnud Eestis laiahaardelisem: nende kasutajaskond pole piirdunud lastega ja nende funktsioon pole olnud pelgalt meelelahutuslik, vaid sidus laiema maailmapildiga (vt Oinas 1984: 162, Viidalepp 2004: 70). Sama kinnitavad ka mitmete muude rahvaste mõistatusainest lähtuvad tähelepanekud. Annikki Kaivola-Bregenhøj (1996: 10–16, 2001: 92–127) on oma uurimustes analüüsinud nii traditsiooniliste mõistatuste kui ka mõistatusnaljade kontekste ja kirjeldanud neid sotsiaalsete situatsioonide ja kultuuri kaudu. Mõistatusi kui enigmaatilist kõnežanrit on ta vaadelnud nalja ja meelelahutuse sotsiaalsetes seostes, kui „jälõhkujat” pingelistes suhtlussituatsioonides, kui erootilise õhustiku loojat ja võimendajat. Kultuuriline kontekst mängib mõistatuste kognitiivses protsessis eriti märkimisväärsel osal. Mõistatustele omane mitmetähenduslikkus võib olla niivõrd empiiriline ja kultuurile orienteeritud, et võib jääda väljasseisjale suletud raamatuks (Kaivola-Bregenhøj 1996: 14), kuid mängida olulist rolli asjaosaliste sotsialiseerumisprotsessis (McDowell 1979: 223–226, Abrahams 1968: 155 jpt) ja väljendada ritualiseeritud ühtekuuluvust. Samasugune sotsiaalse identiteedi ja rühmaidentiteedi taotlus on täheldatav mitmete muudegi folklooriilmingute puhul (pealtnäha väheinformatiivsete paroolide ja kildude kohta vt Peebo 1995: 18). Kommunikatsiooni hõlbustav faktor on olnud mõistatustel ka nüüdisaegses mardi- ja kadripäevakombestikis, mardi- ja kadrisantide repertuaaris (vt ka Voolaid 2005: 44). Tänapäeva linnade magalarajoonide kadri- ja mardisandid on tavaliselt pererahvale võõrad ning neile võõral territooriumil aitavad mõistatused neutraalteemana nii külaliste kui ka pererahva ebaleva oleku murda.

USA folklorist ja etnomusikoloog John Holmes McDowell (1979: 228) on pidanud mõistatamist oluliseks ka laste enkultuuratsiooni (kultuurilise kompetentsi omandamise) protsessis – selline lähenemisviis lubab keskenduda mehhanismidele, mis vastutavad tajuskeemide kollektiivse põlistamise eest. Kognitiivsed mallid on vormitud tajuskeemidest kogukonna mudelite ja pedagoogikate sissetoomise kaudu. Seega on mõistatamisel küll pedagoogiline formaat, kuid samas on see McDowell'i väitel juba oma reeglite poolest meelelahutuslik. Lapsed ei mõistata mitte ainult täiskasvanute survele, vaid sellepärast, et nad mõistatamist kui sotsiaalselt protsessi naudivad (*ibid.*: 228).

Mõistatuste arhailisemad vormid on etendanud olulist osa mütoloogilistes tekstides. On väidetud, et mõistatuse püha ehk „ohtlik” iseloom ilmneb selles, et mütoloogilistes või rituaalsetes tekstides esineb ta peaaegu alati nn kaelamõistatusena (*neck-riddles*), st ülesandena, kus on mängus elu, elu on panuseks (Huizinga 2004: 123). Archer Tayloriga (1951: 1) arvates kujutavad kaelamõistatused endast vastaja jaoks „tõeliselt kõvu pähkleid”. Pealtnäha isegi lahendamatu ülesandeid esitatakse nt surmamõistetutele, kellele anti võimalus siisuguste küsimuste äralahendamisega oma kael silmusest päästa. Seesuguse funktsiooniga rahvusvaheliselt levinud mõistatuste sünniaeg ulatub mitmete maailma rahvaste mütoloogiate tekkimise aegadesse¹⁰, kuid sarnaseid funktsioone saab täheldada ka eesti mõistatusjuttudes¹¹.

Mõistatuste ja mõistatamise sakraalsusele ja usundilis-mütoloogilistele tagamaadele viitavad 9.–10. sajandil kirja pandud muinasskandinaavia Edda-lauludes leiduvad metonüümilis-metafoorsed, kenninglikul troobil põhinevad ümberütled, mida on kasutatud eufemismidena nt mütoloogiliste olendite, kuningate, sõdalaste, naiste, kehaosade, laevade, sõjariistade, mere, kulla kohta,

¹⁰ Üks arhailisemaid kaelamurdmismõistatusi (või peamurdmisülesandeid), nn sfinksi mõistatus pärineb vanakreeka mütoloogiast tuntud kuningas Oidipuse loost: *Missugune olevus käib hommikuti neljal jalal, lõunaajal kahel ja õhtul kolmel jalal? Inimene, lapsena roomab ta neljakäpakil, täiseas kõnnib sirgelt kahel jalal, raugana toetub kepile* (Hamilton 1975: 256). Selle mõistatuse loogiline levikusuund võiks olla müüdist (folkloorist) kirjandusse, kuid tõenäoliselt on mõistatuse rahvusvaheliselt tuntud motiiv pärit Sophoklese tragöödiast ja mitte vahetult müüdist (Lill 2004: 251). Eesti arhiivimaterjalis on mõistatus esindatud 209 mitmest piirkonnast pärineva üleskirjutusega ja kannab mõistatuste akadeemilises väljaandes tüübinumbrit 263: *Hommikul nelja jalaga, lõunaeg kahe jalaga, õhta kolme jalaga? Inimene* (EM I: 261). Narratiivi sees esinevana, mütoloogilise kontekstiga seotult selle tüübi üleskirjutusi eesti arhiivimaterjali hulgas ei leidu.

¹¹ Otsest on „kaelamõistatus-teema” esindatud Antti Aarne rajatud ja Stith Thompsoni ning hiljem ka saksa rahvajutu-uurija Hans-Jörg Utheri poolt tõhusalt täiendatud jututüübikataloogis (ATU) numbri 927 all registreeritud juttudes. Tüübi *Out-Riddling the Judge* ('kohtuniku ülemõistatamine/ülekavaldamine') sisuskeem on järgmine: Surmamõistetud mees (naine) võib vabaks saada, kui kohtunik ei suuda ära arvata mõistatust, mille süüdimõistetud (või süüdimõistetud sugulane) talle esitab. Mõistatus käsitleb ebatavalisi juhtumeid või õnnetusi, mis küsijaga on juhtunud, mistõttu ei suuda seda keegi peale tema enda lahendada. Meie folklooriarhiivi narratiivideski leidub kirjapanekuid, kus kangelane peab jutus mingile küsimusele õige vastuse andma ning kas vabaneb ise vangistusest või päästab sellega omaenda või lähedaste elu. (Vt ka Voolaid 2005: 36–38.)

samuti sõjaväljadel ja jahipidamisega seonduvatel puhkudel (Kuusi 1992: 107). Kenninglikest osadest koosnevad ka eesti ahelmõistatused¹², kuid geneetilist sugulust muinasskandinaavia kenningite ja eesti kenningilaadiliste üleskirjutuste vahel pole tõendatud (Virtanen 1966: 14). Ka enam-vähem samast ajast, 10. sajandist pärinevas Exeteri käsikirjas (Alexander 1982, Williamson 2010) leiduv esinduslik mõistatuste kogu – 91 värsivormis vanainglise mõistatusteksti – on oma kujundiloo ja sümbolismi kaudu käsitletav anglosakside sakraalse teadmuse manifestatsioonina ning inspireerinud uurijaid rekonstrueerima anglosaksi sakraalset ajalugu (nt Slukhai 2011).

Žanri sotsiaalsetele funktsioonidele osutavad samuti mitmesugused mõistatamismängud, millest arhailise usundilise taustaga on nt soomlastel tuntud dramaatiline „Hymyläs käimine” (*hölmölän matka* – ’reis kilplasse’¹³), kus taipamatu vastaja saadeti kalevalamõõduliste värsside saatel õige vastuse järele Hölmölasse, Hyvölasse, Himolasse, Huikkolasse, Hymylasse (Virtanen 1977: 36, 1984: 77)¹⁴. Soome (muusika)antropoloog Timo Leisiö (2000: 273–283) on vaadelnud selle arhailise nähtuse ajaloolist levikut üle kogu Soome, tõlgendanud mängu šamanistliku praktika osana ja leidnud, et postšamanistlik mõistatusmäng on välja kasvanud tõsiseltvõetavast rituaalist. Hymylä jt kohanimed on selles mängus algselt sümboliseerinud äraspidist allmaailma/teispoolust,

¹² EM 1324 – *Mustlase uur, sia tamm, konna kaev ja kassi õun? Pää (päikene), lepp, lusikas ja kadakamari*; EM 1509 – *Oru oinas, laane lammas? Hunt ja karu*; EM 1876 – *Rüüsi rebane? Korp*; EM 2165 – *Teeliba, maasuga, metsakukk, meresikk, ranna valgepää vasikas? Regi, ägli, kägu, kala, vaht*. Kenninglikest keerdküsimustest vt ka Voolaid 2011.

¹³ Soome k. *hölmöläinen* – 1. ’kilplane’, 2. ’lollpea, juhmard’, *lä* on lokatiivi sufiks, *himola* < *himo* – ’kirg, iha’.

¹⁴ Ka Eestis on kõnealuse mõistatusmängu kohta nappe teateid. Mäng seisnes selles, et vastaja, kes teatud arvu mõistatusi ära ei arvanud, sai teiste pilkealuseks ja saadeti värsside saatel kusaigile kaugemale n-õ vastuste järele. Lõuna-Tartumaal ja Võrumaal (nt Võnnu, Kanepi, Sangaste, Otepää, Maarja-Magdaleena, Urvaste, Setu, Vastseliina, Tartu-Maarja kihelkonnas) oli levinud komme saata mõistatuse mitteteadja vastuse järele Rasinasse. Miks just Rasinasse, see üleskirjutustest ei selgu. Küll on teada, et kõnealune küla on Võnnu kihelkonda kuuluva Mooste valla üks vanemaid, mis Tartu piiskopkonna lääniürikutes esmakordselt mainitud nime all Rassinal 1403. aastal, mõisa Rasin esmamaining pärineb aastast 1611 (EE 8: 37). Küla asub kruusateede ristumiskohas, kust lisaks Moostele (Rasinast u 8 km kaugusel) viivad teed Tartusse (u 40 km), Räpinasse (u 18 km) ja Ahjale. Rasinasse saatmise kohta on aastatest 1895–1992 ühtekokku 20 teadet. Neist varasemad pärinevad Hurda korrespondentidelt aastast 1888: *Neid, kes mõistatusi ära ei mõista, saadetas Rasina moori manu küüsiüma. Võtta kolgits hobesest, uhmer öörikus, pini hand piitsas, kassi hand karpatsis, kats kanapasast karaskit kangli ala ja siis mine Rasinale minemä. Sääl pand vanamoor leiba ahjo ja tüttär näge man tuld, rakkakene villakorvin aho otsa pääl ja nakas hauka. Moor ütles tütrele: „Mine kaema, kes tule, rakkakene hauk?” Tüttär läti kaema ja ütles: „Üts tule omma mõistatuse orrega sälan.” Pääle selle tule mõistatuse küüsiüma sisse, tervitap, mis vasta saab võetus, ja nakkap mõistatusi seletama* (H III 11, 491 < Kanepi, J. Väggi). Virumaalt Kadrinast pärineb J. Sõsteri 1910. aastal saadetud teade, mille järgi mõistatuse vastust mitteteadja lähetatud üiküllä, Iisakust A. Halliku üleskirjutuse (Iisaku 1937) põhjal aga uikkalasse. Kui Rasina on konkreetne asupaik, siis üiküllä ja uikkala pole Eesti kohanimed, vaid tunduvad olevat soome laenud – vrld sarnase kõlaga soome Huikkola.

kuhu šamaan läks üleloomuliku väe abil oma ühiskonna (siinpoolsuse) jaoks tarvilike vastuste järele (*ibid.*: 284). Ilmselt pole juhus, et anglosaksi keele ja mütoloogia tundja John R. R. Tolkien on mõistatusmängu pühaduse ja iidsuse teema sisse kirjutanud oma „Kääbiku”-lugudesse (Tolkien 1977: 89–97). Kääbik Bilbo Bagginsi ja Guglunki vahelises mõistatusmängus jääb sohki tehes peale kääbik (esitades viimaseks küsimuse: „Mis mul taskus on?”) ning tasuks peab vastane talle teejuhiks hakkama.

Savely Senderovichi (2005: 59–64, 118) väitel põhinevad mõistatused oma arhailisemal kujul järgmistel paarismehhanismidel: eksplitsiitne (sõnaselge) ja implitsiitne (varjatud); manifesteeriv (avalik) ja latentne (peidetud); süütu ja tabualune / keelatud seotud; üldine ja esoteeriline, deklareeriv ja vaikimisi mõistaandev. Ana Stefanova (2007: 134) on mõistatuste uurimisse kandnud üle Émile Durkheimi antropoloogilise rituaalteooria, mis polariseerib maailma kaheks – sakraalseks (pühaks) ja profaanseks (ilmalikuks), mis on defineeritavad teineteisele vastandumise kaudu. Sakraalsetes ja profaansetes mõistatustes leiduvate küsimuste ja kogemuste tasand on kardinaalselt erinev. Esimesel juhul ümbritseb mõistatust teadvustatud üleloomulik, rituaalne või sümboolne tähendus, profaanused mõistatused on aga ilma rituaaltähendusliku (usutalitlusliku või kombestikulise) ümbruse ja esiplaanile seatud „peidetud” tähenduseta, küsimused argises mõttes ja tavalises kõnes. Profaansetes mõistatustes on lahknevus teadliku ja teadvustamatu vahel. Tatjana Vladõkina (1998: 42) on põhjalikumalt uurinud kalendrirituaalide sünkretismi ja näidanud, kuidas mõistatuste kaudu kirjeldatakse maailma konstrueerimisvõimalusi. Udmurdi rahvakalendris jääb mõistatamine vanalt aastalt uuele ülemineku perioodi ja seostub sakraalse ja profaanse aja vaheldumisega. Mõistatuste äraarvamisega stimuleeritakse tarkust ja inimese füüsilist jõudu maagiliselt ohtlikul üleminekuperioodil.

Eesti talurahva töökalendris on mõistatused kuulunud sügistalvisesse perioodi, mil rehetöö ja linatöötuse lõpulejõudmisega mindi üle talviste tubastele töödele, naispere ühistele tööõhtutele, mehed aga siirdusid raie- ja veotöödele (Hiimäe 1994: 5). Lõppenud põllumehe-karjakasvataja majandusaasta on andnud mahti seda pühitseda ja hea seista järgmise aasta saagi edendamise eest. Ka Richard Viidalepp on 1965. aastal kaitstud väitekirjas osutanud, et sügistalvisel videvikul jutustamisega on sageli kaasnenud mõistatuste mõistatamine ning videviku pidamine ühes jutustamise ja mõistatamisega on arvatud midagi põhjustavat ja soodustavat (Viidalepp 2004: 70). Arhiiviteadete järgi on mõistatamine maagilise toiminguna olnud üheks järgmise aasta saagi mõjutajaks, sellega on seostatud ka talupojaühiskonnas kõige tähtsama – toidulaua – rikkust. Rahvausk eeldas mõistatamisharrastust, et söök laual oleks ehk poeetiliselt väljendades – „et söögilusikad ära ei kaoks”. Toidulaud sõltus kõige otsesemal moel ennekõike looma- ja karjaõnnest, mida usuti olevat korrelatsioonis mõistatamisega. Felix Oinas (1984: 166) on rõhutanud mõistatuste esitamise ranget regulatsiooni – mõistatamine oli keelatud kevad-talvel, kui laudas oli noori loomi, sest see arvati takistavat nende kasvu ja edenemist. Nii meil kui

muudegi rahvaste hulgas vaadati mõistatustele kui loitsudele, mis võivad eden-
dada, aga ka kahjustada loomade ja viljade kasvu.

Psühhoanalüütik Albert Rappi järgi on igasugune mõistatamine „vaimne
duell”, ajaloost on teateid mõistatamisvõistlustest, on sõlmitud sellealaseid kihl-
vedusid jne. Vaimukusduelle ei peetud alul sugugi mitte meelelahutuseks, see
oli üks neid otsesest füüsilisest võitlusest humaansemaid ja rafineeritumaid
duellivorme, mille kaudu inimesed oma hierarhiat paika panid; terav vaim ja
taip aitasid paremini ka looduslikus valikus ellu jääda (Rapp 1951: 21). Küsi-
mus-vastus-vormis vaimsete duellide lähedased sugulased on olnud tänapäeva-
sed populaarsed telemälumängud (nt Kes tahab saada miljonäriks”, „Kuld-
villak” „Targem kui 5.b” jt). Iga täisealine võib kandideerida telesaadetes osa-
lejaks, kõikvõimalikele küsimustele õigete vastuste andmine võib aidata
mängijate majanduslikku olukorda parandada, kuid see on ka suurepärase või-
malus oma taibukusega (või juhmusega) laiemale avalikkusele silma jääda ja
isikubrändi turundada. Mälumängu erinevad formaadid on aidanud kaasa pal-
jude nn meediapersoonide tuntuks tegemisele (nt Hardi Tiidus, Valdo Pant,
Toomas Uba, Hillar Palamets, Indrek Salis, Jevgeni Nurmla jt). Nii pole juhus,
et avalikkus suhtus suure huviga poliitikutele korraldatud tarkuseproovidesse
enne Riigikogu valimisi. 23. veebruaril 2011. aastal Eesti Televisioonis toimu-
nud erakondade mälumäng tõi telerite ette 120 000 vaatajat (TNS Emor, Tele-
auditooriumi Mõõdikuuring, periood 23.02.2011).

2.4. Huumoriteoreetiline vaatenurk

Uurijad on konsensuslikult arvamisel, et huumor ja nali on inimkäitumise kul-
tuurilised universaalid (vt Oring 2003, Davies 1998, Raskin 1985 jpt). Kogu
tänapäeva küsimus-vastus-vormiline lühifolkloor on sisu ja teemade poolest
ning ka konstrueerimistehnikate poolest suuresti seotud huumori ja naljaga,
mistõttu saab seda ka huumoriteooriate kaudu analüüsida ja tõlgendada. Eestis
on viimasel kümnendil folkloori ja huumoriuurimise suhete kohta mitmeid töid
avaldanud Arvo Krikmann (2004a, 2004b jt) ja Liisi Laineste (2003, 2008 jt).
Kordan siinkohal üle mõningad seisukohad ja teoreetilised aspektid, mis mulle
käesoleva töö kirjutamisel tuge on pakkunud. Artiklites II, IV ja V olen mõis-
tatuse konkreetsete alaliikide suhted huumoriga eraldi välja toonud.

Psühhoanalüütiline huumoriteooria, mis lähtub Sigmund Freudist, seob nalja
inimpsüühika alateadvuslike mehhanismidega ning tegeleb nalja funktsiooni-
dega (vt ka Freud 2008). S. Freudi järgi on inimese psüühika aluseks ala-
teadvuslike naudinguhimude lakkamatud konfliktid *reaalsuse printsiibiga*,
millega teadvus kohandub. Assotsiatsioonidena esinevad need püüdlused une-
nägudes, aga ka mütoloogias ja folklooris, ning neid on võimalik lahti seletada,
tõlgendada psühhoanalüüsi abil (Tuisk 1996a: 98). Nali on sotsiaalne protsess,
mis on seotud naudingumehhanismidega, seega annab naljades esinevaid tee-
masid tõlgendada isiklike, ühiskondlike vm alateadvuse protsesside kaudu.

Ka käesolevas töös on mõningate küsimus-vastuselistel naljade võimalikke tekkepõhjuseid seletatud psühhoanalüütiliste ideede abil. Üks tuntumaid psühhoanalüütilise koolkonna naljauurijaid-folkloriste on Alan Dundes, kelle töödes (Dundes 1987) esitatud tõlgendusi olen kasutanud ka siinsetes publikatsioonides. Nii näiteks seostub A. Dundese arvates elevandinaljade ja „haige” huumori, sh sadistlike beebi- ja neegrinaljade teke teatud ühiskondlike protsessidega (kodanikuõiguste liikumise ja mustanahaliste omaksvõtuga ühiskonda) 1960. aastate Ameerika Ühendriikides (vt artiklid II, IV ja V); elevandinalju on seostatud ühtlasi seksuaalvõimu sümbolite ja stereotüüpidega (Oring 1992: 16–28). Psühhoanalüütilises võtmes kõlbab tõlgendada ka 1990. aastatel Ameerika Ühendriikides sündinud ja kiiresti ka Eestis populaarseks saanud blondiininaljade tagamaid (artikkel II). On selge, et ühiskonna toimimisega seotud sotsiokultuurilised protsessid (naisküsimuse teadvustamine, naiste ühiskondliku positsiooni muutumine ja nende osakaalu kasv avalikus sfääris, soolise võrdsuslikkuse problemaatika võimendumine 1990. aastate teisel poolel – vt ka Stanoev 2010, Oring 2003) mõjutavad seesuguste naljade sündi väga tugevasti.

Huumori sotsiaalsetele aspektidele suunatud teooriaid on mitmeid: kultuurilis-ajaloolised teooriad räägivadki huumorist kui ühiskonda peegeldavast nähtusest, mille abil saab avastada varjatud vaateid ühiskonnas toimuvale, vastuolusid või valupunkte, huumori üleolekuteooriad peavad aga naljade peamiseks funktsiooniks teise (võõra) rühma pilkamist, ja nt anekdootide agressiivseid loomuomadusi, olgu nende sihiks siis üleoleku näitamine või alaväärsustunde ületamine (Laineste 2003a: 798). Naerdakse selle üle, mis on vastuolus sotsiaalselt ootuspäraste ja vastuvõetavate käitumis- ja mõtlemisvormidega, naerul on aga ka teatud kompensatoorne efekt (Ziv 1988: X).

Sotsiaalses plaanis on huumorit käsitatud nii individuaalse kui ka kollektiivse (nt subkultuuride¹⁵) identiteediloomes tööriistana. Huumori kaudu rõhutatakse ja võimendatakse sageli inimestevahelisi erinevusi, kuid seda saab kasutada ka rühma identiteeditaju tugevdamise eesmärgidel. Folkloor, sh folkloorne huumor moodustab idiokultuursetes süsteemides identiteediloomes võtme (Fine 1977, 1982). Samas on rohkesti polemiseeritud ka huumori ja sotsiaalse reaalsuse vahetõrgete üle – millise määran peegeldavad jutustatavad sündmused tegelikkust ja kust alates on tegu fiktsiooniloomega¹⁶. Vastuseid on otsitud ka küsimustele, kuivõrd huumor võib olla tõepoolest tegelikkuse refleksioon ja

¹⁵ Subkultuurina käsitletakse suuremas (ehk dominant)kultuuris eksisteerivat erilaadset käitumist ja tõekspidamistega inimeste gruppi. Ameerika sotsioloog Gary Alan Fine on kasutanud terminit *idiokultuur*, et tähistada teadmiste, uskumuste ja kommete süsteemi, mille kaudu väike rühm inimesi ennast defineerib, rühma liikmetele ühtekuuluvustunde tagab ning omavahelisi sidemeid tugevdada aitab (Fine 1977, 1982).

¹⁶ 2010. aasta suvel arutles Rahvusvahelise Huumoriuurimise Seltsi konverentsil Hong Kongis fiktsionaalsuse osakaalu üle huumoris japanoloog Till Weingartner, kes käsitles oma ettekandes „Fiktsionaalse huumoriteooria poole” fiktsiooni reaalsuse variatsioonina (*variation from the reality*).

kuivõrd hoopis tänapäeva meedia loodud kujutlus (vt ka nt Kuipers 2006: 391, Oring 1992: 36, Laineste 2003b: 16–18). Rahvaluule võib olla ühtaegu reageering nii meedias kajastatud sündmusele kui ka meediakajastustele endile või ammutada aineksest tegelikkusest tegelikkuse vahenditega ja tegelikkuse jaoks. Eriti paistab see silma ka nt tähelepanuväärsete päriselusündmuste järel lahvatatud keerdküsimustes, millest üks osa kuulub katastroofihuumori alla (artikkel II). Neis on kultuuri kaudu ühendatud tõsielus esile kerkivad probleemid, probleemide kajastused ja tänapäeva tehnilised vahendid (Interneti kui levikanali näol), mis kokku moodustavad kultuurilise ressursi ehk kultuurilised vajadused ja võimalused. Kultuur kombineerib oma mõtlemisviisi, tehnilised vahendid ja sõnumid uueks kontekstiliseks tervikuks.

1960.–1970. aastatel tõusid huumoriuurimises üsna tugevasti esile nn kognitiivsed huumoriteooriad, mis lähtuvad huumorist kui kognitiivsest kogemusest ning tuginevad sellele, et naljakas (verbaalses või mitteverbaalses) objektis endas on mingi objektiivne, „tegelik” vastuolu või ühtesobimatus (nn inkongruents), mis tekitabki naljakuse mulje (Krikmann 2004b: 6). Inkongruentsiteooriate tööviimet on rohkesti katsetatud peamiselt verbaalsetel ja visuaalsetel naljadel ning nende kaudu on võimalik seletada ka mõistatustes leiduvat huumorit. Huumori kokkusobimatusteooria üks varasemaid rajajaid on Arthur Koestler (1964), kes pidas huumorit teaduse ja kunsti kõrval üheks kreaatiivsuse allvormiks, mis tugineb nn bisotsiatsioonile ehk mõistatusele kaheplaaniisusele: humoristlikus tekstis vm objektis leidub kaks seesmiselt kooskõlalist, kuid tavapärasel viisil kokkusobimatut tähendusplaani ehk referentsifreimi.

Küsimus-vastus-vormilistel naljadel, mida on peetud ka tänapäeva üheks levinumaks huumorivormiks (Anttonen 2000: 250), on kindel koht ka lingvistilistes huumoriteooriates. Salvatore Attardo ja Victor Raskini verbaalse huumori üldteooria (*General Theory of Verbal Humor – GTVH*) representatsioonimudeli juures on mõistatuste, esijoones keerdküsimuste küsimus-vastus-vorm üks narratiivsete strateegiate põhivariante (vt lähemalt artikkel II), Victor Raskini skriptipõhise naljateooria (*Semantic Script Theory of Humour – SSTH*) järgi peab naljaks loetav tekst täielikult või osaliselt kokku sobima kahe eri skriptiga ja need omakorda peavad olema omavahel mingis mõttes vastandlikud (Raskin 1985: 99, vt ka Krikmann 2004b: 35).

Viktor Raskini (1985: 185–189), Christie Daviese (1998: 11–26) jpt järgi on lollus huumoris etniliste sihtmärkide sagedasim tunnusjoon. Need naljad põhinevad kujutelmal, et mingi teise etnilise rühma esindajad on rumalad, lihtsa-meelsed, idiootlikud, ignorantsed, harimatud jne. Selle taga on sotsiaalpsühholoogiast hästi tuntud „meie/nemad”-vastandus: seda, mis on meie omast erinev, tajutakse ebaloomulikuna, väärana jne (Raskin 1985: 186). Juhmuse skripti (*dumbness script*) esindavad nt tšuktšiküsimused, blondiiniküsimused jm keerdküsimuste seeriad, mis vastandavad „meie”-rühma, kuhu rääkija ja kuulajad kuuluvad, kui mittejuhmi, ratsionaalse, loomuliku (ehk „hea”) ja mingi teise „nemad”-rühma kui juhmi, irratsionaalse jne (ehk „halva”). Tšuktšinaljad, mis algselt olid Venemaal etniliselt markeeritud, omandasid mujale levides anek-

dootliku tüüpkuju funktsioonid. Järelikult ei mõeldagi tšuktši all mitte alati kindla rahvusrühma esindajat (Tuisk 1997: 20).

Mõistatused kuuluvad tänapäeval eelkõige lastefolkloori hulka (Opie ja Opie 1967: 73–86, Knapp ja Knapp 1976: 104–111, McDowell 1979, Virtanen 1984, Kapitsa ja Koljaditš 2002: 156–165, Tucker 2008: 24 jpt), sest vastavalt selle sihtrühma pärimuse funktsioonidele moodustab see žanr väljendusvahendi, mille kaudu on võimalik arendada kultuurilist pädevust, välja elada kasvuraskusi, tundeid, hirne, probleeme. Mõistatuste nagu muugi lastepärimuse sihiks on „üksteise ninapidivedamine, ületrumpamine, üleoleku näitamine, välja vihistamine, narritamine, aga ka tabuteemadest rääkimine” (Kalmre 2005b: 167). Samas ei saa pidada mõistatusi easpetsiifiliseks, sest selle ainese mõistmine eeldab piisavat arengutaset huumori mõistmiseks üldse (see aga on inimese kognitiivsetest võimetest üks hilistekkellisemaid). Ühiskonnakriitilised keerdküsimused on nii oma temaatikalt kui ka funktsioonidelt pigem täiskasvanute repertuaar: kuigi ka lapsed neid räägivad, toimub nende mõistmine ja esteetilise naudingu saamine eri tasandil. Psühholoog Lucille Nahemow (1986: 3–26) on huumorit nimetanud andmebaasiks, mille põhjal on võimalik teha vanuseuuringuid, ning huumori kogu oma kompleksuses jaotab ta järgmiselt: 1) teatud eärühmast rääkiv huumor, 2) noorte, keskealiste või vanade naljarääkijate poolt loodud huumor, 3) teatud eärühmadele suunatud huumor. Samas lisab L. Nahemow, et kõigi kategooriate korral tuleb arvestada käitumuslikke, funktsionaalseid, individuaalseid ja keskkondlikke eripärasid (*ibid.*: 4).

USA arengupsühholoog Paul E. McGhee (1979: 65–79) väitel toimub lapse huumori areng käsikäes kognitiivsete oskuste arenguga, mida iseloomustab inkongruentsuse neljaastmeline mudel. Laps hakkab mõistma nalja umbes teise eluaasta keskel, kui tekib arusaamine fantaasiamängust. Mudeli esimene faas (*ingongruous actions toward objects* – esemepõhine kokkusobimatu tegevus) ongi seotud fantaasia ja inkongruentsusega ning lapse sümbolilise mõtlemise võime omandamisega, avaldudes teesklus- ja ettekujutusmängudes. Inkongruentsus avaldub siin näiteks eseme kasutamises erinevalt selle tavapärasest kasutusala (kepp hobusena, banaan telefonina jpt). Psühholoog Rod Martin (2007: 239) on osutanud siin ka vastuolule, et lapse jaoks on selline sümbolmäng sageli tõsimeelne reaalse elu matkimine ja sellise situatsiooni pealtnägemine mõjub naljakana pigem täiskasvanust pealtnägijale. Esimesele astmele omane ettekujutuslikule sümbolmängule tuginev skeemivahetus toimib ka (narratiivsete) piltmõistatuste mitmetähenduslikkuse tajumisel (vt artikkel V): paberile joonistatud minimalistlik pilt võib sümboliseerida tervet narratiivi (*eit veab kitse, pildile jäi ainult nөөr jne*).

Teise arenguastme (*incongruous labeling of objects and events* – esemete ja sündmuste kokkusobimatu nimetamine) läbib laps umbes kaheaastaselt, kui lapse keeleline areng võimaldab esemeid ja sündmusi nimetada meelega kokkusobimatult nende tegelike nimetustega (koera asemel kass, jala asemel käsi jne). Selles faasis teevad lastele nalja ka nt tähenduseta, absurdsed sõnad, riimisalmid või ootamatud sõnade hääldused.

Kolmeaastaselt jõuab lapse kognitiivne areng faasi, kus nalja mõistmine on võimalik kontseptuaalse inkongruentsuse (*conceptual incongruity*) tasemel. Kui seni oli tegemist terviklike objektide äravahetamisega, siis nüüd minnakse asjade struktuuri juurde. Selles faasis tekib võime mingite teatud tunnuste järgi nähtusi kategoriseerida, mistõttu muutub ka huumori mõistmine komplekssemaks, tajutakse kõrvalekaldeid kontseptuaalsest (naljana võivad mõjuda looma pea ja inimese keha kombinatsioonid jne). McGhee rõhutab seejuures, et kõik see mäng asjade elementide äravahetamisega, asjadele võõraste tunnuste omistamisega jääb tajulisele tasemele, motivatsioonide mõistmine tuleb alles neljandas staadiumis.

Neljandas faasis (*multiple meanings, or the first step toward adult humor*), seitsme-kaheksa-aastaselt omandavad lapsed teatud kognitiivse pädevuse, mis võimaldab aru saada inkongruentsusest lingvistilise mitmemõttelisuse (sõnade mitmetähenduslikkuse) ja naljade abstraktsete komponentide pinnal. Huumori mõistmine muutub rafineeritumaks seetõttu, et laps on vähem egotsentriline ja suudab end refleksiivselt teiste inimestega suhestada. P. McGhee rõhutab, et tänu sellele arenguastmele tekib ka huvi mõistatuste vastu, sest suudetakse eristada mõistatustele antavaid naljakaid (lingvistiliselt mitmetähenduslikke) ning mittenaljakaid faktilisi vastuseid. Sellest faasist tuleneb ka selgitus, miks nt absurdihumori (elevandinaljade) mõistmine saab võimalikuks alles teatud eas.

Enamasti üritavad huumoriteooriad selgitada nalju universaalsete meetodite ja funktsioonide kaudu, siiski ollakse ka seda meelt, et keelelis-kultuurilis-ajaloolised iseärasused mõjutavad huumorit, eri rahvaste huumoris esilduvad erinevad teemad; sellistelt lähtealustelt on kirjutatud ka mitmeid uurimusi (nt Ziv 1988). Huumor on niisiis küll kultuuriuniversaal, kuid võtab konkreetsetes ajas ja ruumis teatud võimalustel teatud situatiivsed vormid.

2.5. Multimodaalsed kajastused

Andmebaaside koostajana olen seisnud vastamisi probleemidega teksti sisu- ja vormiülesel žanripiiride tasandil¹⁷, aga ka tekstide esitusega seotud tasandil. Materjali arhiveerimisel ja korraldamisel on traditsioonilised liigi- ja tekstikesksed, eeskätt vormist lähtuvad kvantitatiivsed meetodid kõige sobivamad. Samas pole aga arhiivisüsteemis sotsiaalne/kommunikatiivne kontekst keskne, sest enamasti puudub meil teave esitussituatsioonide ja tekstide multimodaalsete edastusviiside kohta¹⁸, mille kaudu ilmnevad tähendused. Tähenduste otsi-

¹⁷ Mõistatuste alaliikide žanripiire ja -suhteid olen põhjalikumalt vaadelnud oma magistritöös „Eesti mõistatuste perifeerne aines: Elektroonilised andmebaasid internetis” (Voolaid 2005).

¹⁸ Suhtluse uurimisel reaalses situatsioonis kujutab multimodaalsus endast avaras käsitluses kõiki ümbritsevaid ja käsitsetavaid vahendeid, mis inimesel on tähenduse loomiseks, sealhulgas ka selliseid esitusviise nagu joonistamine või kirjutamine. Üldse võib nimetada multimodaalseks samaaegset keelelist, tegevuslikku ja pildilist suhtlust (Tenjes jt 2009: 268).

misel ja tõlgendamisel vajab uurija kvalitatiivseid meetodeid, mis lähtuvad folklooriüksuste sotsiokultuurilisest ümbrusest.

Folkloori üheks iseärasuseks on peetud sünkretismi, s.t suulise loomingu (teksti) seost teiste kunstidega või teiste kunstide elementidega (Laugaste 1975: 69, Tedre 1983: 337), enam-vähem sama sisu annavad edasi ka praegusaegsed mõisted *multimodaalsus* ja *multimeedialisus*. Peeter Torop on traditsioonilisi tekstiliikide piire lõhkuvate tekstide katuserminina kasutanud sega- ehk kreoolteksti mõistet, mis tähistab ka kultuuridünaamika olulist aspekti, kuivõrd tekstide kreoliseerumisega seotud multimeedialisus on liikunud tehnilisest mõistmisest kultuurilise mõtestamise suunas (Torop 2008: 721). Kreooltekst võib olla CD- või DVD-raamat, kus verbaalset teksti toetab heli ja liikuv pilt, aga ka hüpertekstuaalne loome. Torop on ka kultuurikeelte kreoliseerumisest rääkides rõhutanud, et kreoliseerumine on vaid üleminekuetapp uutele tekstitüüpidele ja nii on ka kreoolteksti mõiste kõigest tinglik tähistus tekstitüübile, mis ühel ajaloolisel hetkel tundub olevat heterogeenne, kuid järgmisel võib olla uue homogeensuseks omaks võetud (Torop 2004: 6). Tekstilaadi heterogeensus/homogeensus on seega suhteline ja sõltub inimese vaatepunktist ja tajust.

Käesolevas töös on mõistatustearhiivi esitamine andmebaasidena *a priori* multimeediumlik tegevus. Kreoolsed tekstid leiavad põhjalikumalt käsitlemist artiklites V ja VI. Neist esimese teemaks on narratiivsed piltmõistatused kui mitme žanri edasiarendus või sümbioos. Paralleelse jutustamise ja joonistamise ühissaadusena tekkiv visuaalne raam moodustab struktuurse terviku, mis aitab mõistatuse esitajal järgida tekstiskeemi ja kuulajal/vastajal jõuda lahenduseeni. Visuaalse raami aitab tekitada teadvustamata mäluvorm, mille kohta neuroteadlastest mälu-uurijad Daniel L. Schacter ja Endel Tulving (1990) on võtnud kasutusele termini *praiming*¹⁹, mis aitab objekte ära tunda ja tuvastada. Praiming tähendab tajulise töötluse hõlbustumist tänu sellele, et sedasama stiimulit on varem juba töödeldud, ja ilmneb siis, kui „on võimalik näidata, et kunagi varem nähtud asja identifitseerimise tõenäosus suureneb või aeg lüheneb, võrreldes teiste, varem mittenähtud asjadega” (Tulving 2007: 207). Samas põhinevad piltmõistatuste mõistmise mehhanismid üldisemalt ka pareidoolial ehk inimese kaasasündinud võimel näha optilisi illusioone – muutlikke pilte või kaksipidi kujundeid, nt nägusid ja inimkujusid pilvedes või puuvõrades (vt ka Guthrie 1995, Sarcone 2006–2010). Pareidooliaga on selgitatud paranähtusi ja religioosseid kujutelmi (Sagan 2006: 44–55), sellel rajaneb ka nt eesti rahva-traditsioonist tuntud õnnevalamine.

Multimodaalsed on ka traditsioonilisel loogikaülesandel, jututüübi ATU 1579 süžeel põhinevad arvutimängud, mida polegi võimalik täpsel kujul arhi-

¹⁹ Mingi tegu (äratundmine, nimetamine, pooliku sõna lõpetamine jne) muutub hõlpsamaks seeläbi, et asi, millele see tegu on suunatud, on vähemalt korra varem juba esinenud (Tulving 2007). Kuna see varasem esinemine toimib teadvustamata krundina, mis järgmisel korral teeb asja inimesele paremini kättesaadavaks, siis on välja pakutud ka termin ‘kruntimine’ (Allik 2007: 30).

veerida ega näiteks piltmõistatuste andmebaasi lisada. Olemuselt on multimodaalsed kreooltekstid ka tavalised piltmõistatused, milles tähenduse loomiseks on oluline küsimuspoolt moodustav visuaalne kujutis. Pildilisest küsimusest ja verbaalsest vastusest moodustuv tervik võimaldab neid aga tajuda homogeense, kirjaliku folkloorižanrina. Dominic Strinati on osutanud, et postmodernistlikus maailmas muutuvad pealispinnad ja stiil sisust tähtsamaks, tuues ühtlasi kaasa omamoodi „kujundatud ideoloogia” (Strinati 2001: 311). Visuaalsuse osatähtsus tänapäeva kultuuris on suur ning seda suundumust kinnitab ka pildiline folkloor.

Ka verbaalsete tekstide endi esitusega seotud multimodaalsust on andmebaasis teatud määraneni edasi antud. Kontekstikirjelduse olemasolul on see kirja pandud, nagu nt järgmise keerdküsimuse algusesse lisatu: *Pannakse käsi nt sõbrale õla peale ja küsitakse: „Mis vahet on lõvil ja orjal?” – „Lõvi ei lase kätt õla peale panna, ori laseb.”* (EFA, KP 64, 4/5 (13)). See tüübis *Mis vahe on lõvil ja orjal?* 1992. aastal jäädvustatud tekst on üks väheseid, kus on lisateave esitusega kaasneva žesti kohta, milleta ei pääse teksti tuumidee mõjulegi. Ilmselt intensiivistab see žestikasutus küsija võimupositsiooni ja tekitab topeltüleoleku, sest psühholoogiline (verbaalne) üleolek on mõistatuste esitajal ehk küsijal juba nuginii olemas, see edumaa on žanrisse immanentselt kirjutatud (küsija teab vastust, mida vastaja ei pruugi teada, või loeb nt kahe võimaliku vastuse korral õigeaks selle, mida vastaja ei öelnud).

Naljades üleüldiselt on multimodaalsus sageli obligatoorne: on žesti- ja pantomiimialju; on puhtkuuldelistel seikadel töötavaid nalju (nt karjutakse või sosistatakse või pomisetakse midagi segast, või pole kirjutatav õige intonatsiooniga, või peab kõik räägitav toimuma aeg- või kiirluubis). Ka hulk keerdküsimusi on olemuselt narritamismängud ja põhinevad „narratiivse osa” ja asjaosaliste vahel toimuva kommunikatiivse sündmustiku liitmisel, mida narritav ei eelda. Multimodaalsus, kineetiline ehk liikumiskomponent, on laste- ja noortepärimusele laiemalt omane; siin on füüsiline ja verbaalne ehk suuline tekst sageli niivõrd ühtekuuluvad, et võimatu on neid üksteisest eristada (Kalmre 2005b: 166). Peale mõistatuste on sellised žanrid näiteks plaksutamismängud, mängulaulud, žargoon.

3. Andmebaaside retseptsioon ja sotsiaalne resonants

Mõistatuste andmebaaside koostaja eesmärk oli tagada materjalile ligipääs nii uurijatele (folkloristidele jt) kui ka laiemale üldsusele. Puhtuurimuslikus plaanis hõlbustab digiteerimine oluliselt andmete töötlemist, tekib tagasiside võimalus kohalike ja rahvusvaheliste akadeemiliste ringkondadega. Ühest küljest on seda tagasisidet võimaldanud minu aktiivne tegevus andmebaaside ja rahvaluule tutvustamisel nii uurijate ringis kui ka laiemalt populaarteaduslikus plaanis. Teisest küljest on minu roll pärast andmebaaside avalikustamist passiivne. Avalikult kättesaadavaid folklooriandmebaase võib käsitada ka avalike sotsiaalsete tekstidena. Meediauurijad on rõhutanud, et avalikke sotsiaalseid, ühiskonnas ja kultuuris ringlevaid tekste iseloomustab nende üldisus, seotus aja ja kohaga teatud viisil, neid võib käsitleda kui üht liiki avaliku elu vormi ning need osalevad avalikus elus oma funktsioonide kaudu (Lõhmus 2003: 92). Oluline on nende resonants, s.o erinevate tekstide, tekstide auditooriumide, gruppide ja indiviidide tähelepanu vastastikune koondumine ja võimendumine. Ühiskonna osatähtsust laiemalt rõhutab ka mõiste *sotsiaalne resonants*, mis pole suunatud ainult meediatekstidele või nende retseptsioonile. Sotsiaalne resonants, sh meedia vahendusel, toimib nii üksikisiku, rühma kui ka laiema üldsuse tasandil. See võib viia avalike diskussioonideni ning suunata olulistes ühiskondlikes küsimustes otsuste langetamist. Andmebaaside koostajale pakub huvi ja on oluline igasugune resonants, olgu see siis hinnangulises plaanis aktsepteeriv (heakskiitev, pigem positiivne) või opositsiooniline (vastanduv, pigem negatiivne).

3.1. Aktsepteeriv resonants

Akadeemiline resonants on olnud seotud andmebaaside tutvustamise ja kasutamisega erialaringis, aga ka kõrgkoolipedagoogikas. Andmebaase ja nende sisu kui uurimisainest olen tutvustanud nii kodu- kui ka välismaistel seminaridel ja konverentsidel. Peamiselt lühivormi-, huumori- ja rahvajutu-uurimise ning digiteerimisega seotud foorumitelt saadud konstruktiivset tagasisidet olen kasutanud ka siinsetes käsitlustes.

Alates 2004. aastast on andmebaasid leidnud rakendust kõrgkooli õppetöös, nt Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas Tiiu Jaago kureeritavas e-kursuses „Eesti rahvaluule”. Piltmõistatuste animatsioone on kasutanud Triin Marandi ja Helen Ilus infotehnoloogia ja multimeedia kursusel programmi Adobe Flash rakendusvõimaluste illustreerimiseks, mis on andnud ühtlasi võimaluse tutvustada rahvaluulet teiste erialade tudengitele.

Populaarteaduslik resonants moodustab akadeemilise resonantsi kõrval ühiskondlik-analüütilise suuna ja see tekib laiemalt kasutajaskonnalt tulnud retseptsiooni kaudu. Internetiandmebaaside olemasolul on ootuspärane, et neid kui ava-

likke tekste hakatakse kasutama kaasaegses meedias vm kultuurikontekstis uudsetel, võib-olla ettearvamatutel viisidel, mis läbi tekivad ka folklooriteaduse kaasaegses paradigmas uued uurimisobjektid.

Andmebaaside aktsepteeriva resonantsina võib nimetada andmebaaside käibimist hariduslik-meelelahutuslikel eesmärkidel kooliõpilaste ja õpetajate hulgas. Piltmõistatuste andmebaasi materjali on pruugitud nt ajalehe Postimees *online*-väljaande huumoriküljel (Postimehe Naljakülg 2005), mida lugeja saab kommenteerida; mõistatuste sisumotiive realiseeritakse ka arvutimängu vormis. Globaalsemat rakendust on leidnud piltmõistatuste andmebaasi ingliskeelne versioon „Estonian Doodles”, millele viidatakse mitmel rahvusvahelisel visuaalmõistatuste veebilehel (nt <http://www.archimedes-lab.org/doodles.html> – 1.04.2011).

Andmebaaside ainekond on kasutatud kahes 2008. aastal ilmunud väljaandes – „Eesti lasteatlases” (Annov ja Lepik 2008) ja reisiraamatus „Millal me kohale jõuame?” (Haasma ja Ründal 2008). Mõlemas raamatus on esitatud mõistatused lastele meelelahutuslikul eesmärgil – et reisi ajal igavust peletada ja meeleolukalt tüütut sõiduaega veeta.

Huviväärne vastukaja pärineb 2006. aasta kevadistelt välitöödelt Pürksist, kus küsitlesin Noarootsi kooli õpilasi. 5. klassi tütarlapsed joonistasid mulle tahvile piltmõistatusi, mida olid leidnud andmebaasist ja raamatust „Kaelkirjak akna taga”. Ka 2007. aastal toimunud koolipärimuse kogumisvõistluse vastustest ilmnis, et sageli kopeeriti nii pilte kui ka vastustekste piltmõistatuste andmebaasist. Ühest küljest tõestab see andmebaaside kasutust ja annab mulle kui koostajale tagasisidet ka sisu taaskasutusest. Teisest küljest kinnitab seesugune tendents ainese populaarsust sihtgrupi hulgas, seegi on tagasiside.

3.2. Opositsiooniline resonants

Avalikud andmebaasid on esile kutsunud ühiskondlikult väga mitmekesisest retseptsiooni, nt meediakajastusi. Kuigi arhiivimaterjalide kättesaadavuse tagamine on arvutiandmebaaside loomise olulisemaid eesmärke, on uued võimalused ja arengud samuti tõstatanud keerukaid probleeme. Susanne Österlund-Pötzsch (2001: 154) on rõhutanud arhiivide ette kerkinud raskusi, mis kaasnevad materjalide avalikustamisega. Virtuaalmaailma avarused on varasemaga võrreldes karmistanud arhiivimaterjalide publitseerijale esitatud nõudeid, mis pole mitte ainult eetilist järku, vaid puudutavad rangemalt ka koostaja/uurija valikuid, mida ja milliste printsiipide järgi üldse suurtest andmemassiividest avaldada (*ibid*: 155). Põhiküsimused tulenevad sellest, kuidas omandada kontroll materjali kasutuse üle olukordades, kui seda ei tõlgendata nii, nagu koostaja või uurija eeldab. Paratamatult tuleb igasuguste avalike tekstide autoritel arvestada võimalusega, et neid hakatakse tarvitama täiesti ootamatutel ja prognoosimatutel viisidel, mis võivad olla ka hinnangulised ja algeesmärkidele vastanduvad ning mida võib nimetada opositsiooniliseks resonantsiks. Selles kontekstis vaatlen muidugi opositsioonilisust selle avaliku teksti autori positsioonilt.

Opositsioonilise resonantsina võib siinse uurimuse kontekstis käsitleda 2007. aasta oktoobris lahvatanud etniliste ja rassistlike naljade skandaali (Rudi 2007), kus murelik lapsevanem kaebas, et teadus- ja haridusministeeriumi kinnitatud kooliõpiku soovitusliku kirjanduse nimekiri sisaldab rassi ning rahvuse tasandil diskrimineerivaid nalju. Lapsevanem oli ebaseaduslikult üllatunud, avastades, et ministeeriumi kinnitatud õpik (Nahkur ja Sokk 2001: 41) soovitas 12- kuni 13-aastastele lastele raamatuid, mis sisaldavad rassistlikke nalju. Kõne all olid üle 10 aasta varem koostatud populaarkogumikud „Banaanil on nohu” (Kalmre 1995), „Neeger päevitab” (Tuisk 1996b) ja „Elevant külmkapis” (Voolaid 1998). Kas juhuslikult või mitte, aga samal ajal ilmus Eesti Ekspressis Krister Kivi (2007: A9) artikkel, kus autor väitis viitega keerdküsimuste andmebaasile ja Liisi Laineste huumoriandmebaasile: „Internetis ripub riigi raha eest üleval vihkamise andmebaas, mis on meie edumeelse e-riigi kohaselt kõigile kättesaadav ja mugava otsingumootoriga varustatud.” Autor esitas lõpuks ka küsimuse: „Üsna arusaamatu on aga see, miks üks Euroopa riik peab niisugust teise rassi põlastamist avalikult – ja ühegi kommentaarita – eksponeerima riigi raha eest ülal peetaval veebilehel.”

Mõlemad artiklid hõlmavad konflikti – esimesel juhul osutusid etnilised naljad isiklikult solvavaks, teisel juhul oli vaade globaalsem. Mõlemad artiklid põhjustasid ka netikommentaaride tulva, mis avas rahvaluule poliitkorrektsuse ja tsenseerimise teema ning polariseeris kommentaatorid laias laastus kaheks: need, kelle arvates ei ole õige huumorit tsenseerida, ning need, kelle arvates neegriteemaline ja kohalike minoriteetidega seotud etniline huumor on kohatu. Sageli tõmmati kommentaarides paralleele nõukogude ajaga, mil poliitilised naljad olid trükisõnas hästi tsenseeritud, kuid samas levisid laialdaselt elavas suulises repertuaaris.²⁰ Esimene juhtum lõppes riiklikul tasandil – haridus- ja teadusminister Tõnis Lukas palus ajalehele MK Estonija antud intervjuus vabandust ning lubas anda käsu kõrvaldada poliitiliselt ebakorrektsed nalju sisaldavad anekdoodiraamatud soovitatava kirjanduse nimekirjast (Tiks 2007). Teisel juhul teema lihtsalt vaibus ega jõudnud aruteludest kaugemale²¹. Ka folkloristid kaalusid akadeemiliste andmebaaside sulgemist avalikkusele, kuid reaalselt seda siiski ei tehtud. Mõlemal juhul oli aga arhiivimaterjal arhiivist välja lastuna sattunud tahtmatult konteksti, kus eeldusliku positiivse vastuvõtu asemel (käsitada tekste rahvahuumori näidetena) mõisteti seda kui millegi

²⁰ Nõukogude ajast pärinev folklooriarhiivide tsenseerimise näide on Jüri Viikbergi 1967.–1988. aastani kogutud (peamiselt anekdootide ja keerdküsimuste) materjal (RKM II 411, RKM II 420, RKM II 421, RKM II 422), mis laekus kirjandusmuuseumi aastatel 1975–1982 jaoks viihikuteks, kuid alles uutmistulete ajal 1980. aastate lõpus võeti arhiivis ametlikult arvele. Tollasele käibelolevale rahvaluulele omaselt on enamjaolt tegemist ühiskondlikke tabuteemasid (prevaleerivalt tollal keelatud poliitilised, erootilised teemad) sisaldava huumoriga. Kui sellelaadset tabumaterjali oli arhiivis koguda ja talletada keelatud, siis illegaalselt koguti ja talletati siiski (vt Voolaid 2005: 29–30).

²¹ Inglisekeelseid neegrinalju on netiavarused tulvil, otsimootor Google annab selliseid vasteid üle 100 000.

„halva” tõsimeelset ja tegelikku jutlustamist, kui rassivaenu õhutamist ja etniliste stereotüüpide propagandat.

On aga ilmne, et uutes kontekstides võib folkloorne aines esile kutsuda ka ootamatut resonantsi ja negatiivset retseptsiooni. Tekivad küsimused, kas sellistel emotsionaalsetel puhkudel on viga folklooris või hoopis kontekstis, kuhu rahvaluuletekstid satuvad või asetatakse. Praktikas on kontekst folkloori interpretant, mis määrab ja muudab konkreetsetes situatsioonides sõnade tähendust ning teisendab asjade tajumist ja mõtestamist (Ben-Amos 2009: 30). Kooliõpiku kontekstis on selge, et ilma kommentaarideta tunduvad õpikus viidatud naljad mitmekultuurilise Eesti kontekstis kohatud. Õpiku teoreetilise raamistiku järgi on folkloor esivanemate pärand ja „meie esivanemate maailm vaatab meile vastu rahvaluulest – põlvest põlve suuliselt edasiantud ajaraamatust” (Nahkur ja Sokk 2001: 6), kuid konkreetsete, kaasaegsel ainesel põhinevate kogumike mõistmiseks olnuks oluline rääkida ka folkloori sotsiaalsetest, lähiajaloolistest jm aspektidest. Pealegi oleksid need valikud, mille põhjal naljaraamatute koostajad lastele mõeldud kogumiku tegid, kümme aastat hiljem olnud hoopis teistsugused. Kõnealused naljad kuulusid oma aega ja pole uues kontekstis enam naljakad, vaid võivad olla tõepoolest mõnda huvigruppi solvavad ja vajanuksid kultuurilise kokkupõrke vältimiseks kommentaare. Samas pole õpikus esitatud mitte nalju endid, vaid ainult viidatud kogumikele, mis olid koostatud aastaid varem, sealjuures just lastelt endilt kogutud naljadest.

Tuleb arvestada, et 1990. aastatega võrreldes on toimunud ühiskonnas muutused, mis seavad ka folklooriväljaannete koostamisele uued tingimused. Iga väljaande koostaja on ühtlasi autor, kes eri tööfaasides (ainese valimine ja esitamine, käsikirja sisu- ja keeletoimetamine, kujundamine) puutub kokku ka tsensuuri ja enesetsensuuriga ehk kontrolli ja enesekontrolliga, mis johtub konkreetse ajas ja ruumis seaduslikult või vaikimisi kehtivatest ühiskondlikest, sotsiaal-kultuurilistest, poliitilis-ideoloogilistest vm normidest. Folklooriainese publitseerimisel ja rahvale tagasiandmisel tuleb kindlasti silmas pidada asjaomase publikatsiooni profiili ja adressaati. Andmebaasides kui akadeemilistes väljaannetes on kogu materjal esitatud folkloristlikke traditsioone (tüpoloogilist süsteemi) järgides ilma moraalitsensuurita, lastele mõeldud populaarväljaannetes on aga moraalitsensuur rangem, ka koostamisprintsipiibid on esteetilised ja püütakse järgida eakohasuse nõudeid. Kuigi koolõpilaste endi kirja pandud materjal võib olla obstsöönne, teeb koostaja oma autorieetikast ja sisetundest lähtuva valiku.

Mõnes mõttes sobib opositsioonilise resonantsina käsitleda ka teist juhtumit. 2010. aasta oktoobris ilmus (sama tekstikorpuse põhjal koostatud) lasteraamat „Jänes hüppab kitse: loomamõistatused sõnas ja pildis” (Voolaid 2010), mis sai oma pealkirja 1992. aasta koolipärimuse kogus leiduva piltmõistatuse (RKM, KP 28, 27 (4a), vt Voolaid 2010: 98) järgi. Loomateemalisi tavamõistatusi, keerdküsimusi, liitsõnamänge, nuputamisülesandeid ja piltmõistatusi sisaldav kogumik sattus põnevasse konteksti, kui selle võtsid jututeemaks Mart Juur ja Andrus Kivirähk 23. novembril 2010 Raadio 2 jutusaates „Rahva Oma Kaitse”,

milles tavapäraselt analüüsitakse läbi saatejuhtidele omase huumoriprisma nädala sise- ja välispoliitilisi sündmusi. Saate lõpu traditsioonilises värskelt ilmunud raamatute tutvustuses sidusid saatejuhid raamatu pealkirja samal nädalal puhkenud skandaaliga, mille käigus Eesti Vabariigi kultuuriminister Laine Jänes oli vallandanud Eesti Riikliku Sümfooniaorkestri juhi Andres Siitani. Skandaal põhjustas orkestri peadirigendi Neeme Järvi pahameele ja tagasiastumise.²²

Ajendi nalja tekkeks andis teatud kultuuriseoste täiesti juhuslik lühis – ministriga seotud päevakajaline skandaal ning ministri nime kokkulangevus raamatule pealkirja andnud piltmõistatusega. Lisaks kasutas üks saatejuhtidest vestluses väljendit *kitse hüppama* (*Laine Jänes pole kunagi hüpanud kitse*) tähenduses, millel on ilmselt negatiivsed konnotatsioonid (analoogselt slängiväljendiga *kitse panema* tähenduses 'peale kaebama, koputama'). Sellised olukorrad on väga efemeersed ja minetavad kiiresti aktuaalsuse (2011. aasta kevadel, kõigest pool aastat hiljem ei pääse nali mõjule mitmel põhjusel, sh seetõttu, et märtsivalimiste järel on vahetunud nii minister kui ka eksministri perekonnanimi).

Skaala *aktsepteeriv–opositsiooniline* pole absoluutne, sest andmebaaside ja raamatu turundust (millega folkloristil tuleb turumajanduse tingimustes paratamatult tegeleda nii oma teadustegevuses kui ka avalikkusele suunatud töös) mõjutab kindlasti igasugune avalik tähelepanu.

Toodud näited lubavad nentida, et aktiivne loominguline vastuvõtt (tajumine ja tõlgendamine) nii üksikteksi kui ka tekstikorpuse tasandil loob soodsa pinnase paljuhäälsusele. Paljuhäälsus (*multivocality*) on aga kommunikatsiooni-rühmas normaalne nähtus, mille kaudu realiseeritakse interpretatsioonide paljus – üks folkloori tuumideid (Mills 1990: 13).

²² Saatelõigu litereering: Andrus Kivirähk (AK): Nõnna... Ma siin ... siuke ... siuke raamat on ilmunud ... tähendab, see inimeste kurjus ikka ei väsi. Raamat, mille nimi on „Jänes hüppab kitse”. Mart Juur (MJ): Oh jumal küll. AK: No kas on vaja siis nüüd niimoodi lausa ... niimoodi ministrile sisse ... sõita. MJ: Kes selle raamatu autor on ja kes selle avaldas siis? AK: Piret Voolaid on koostanud, avaldanud on Ajakirjade Kirjastus ja see on järg raamatule „Kus sõnu, seal mõnu”. MJ: Hm, noh, me vist leppisime kokku, et Laine Jänest ei ole mõtet ... AK: Laine Jänes pole kunagi hüpanud kitse ... MJ: Ei ... AK: ... ütleks ma neile paha-tahtlikele inimestele, kes selle raamatu välja on andnud. MJ: Ei, asjaolud on ammu selginenud ja võimud on oma ... võimud on oma sõna öelnud ja probleem on lahendatud ...

KOKKUVÕTE

Käesoleva uurimistöö põhieesmärk on analüüsida ja mõtestada mõistatuste žanrit kui traditsioonidel põhinevat loomeprotsessi, mille sisulised tähendused ja tõlgendused on tugevalt seotud sotsiokultuurilise keskkonnaga. Minu enam kui 15-aastase tööpraktika põhifookuses on olnud mõistatuste tänapäeval elujõulised allvormid, mis oma sisult ja vormilt erinevad oluliselt vanematest traditsioonilistest mõistatustest. Olen läbi teinud tööetapid, alates liigikesksest kogumisest, tüpologiseerimisest, andmebaaside koostamisest kuni teoreetilise käsitlemiseni ja osalemiseni rahvusvahelistes võrgustikes. Kõigepealt lõin arhiivitehnilise töö ja andmebaaside koostamise kui praktilise tekstikeskse faasi kaudu aluse, et seejärel jõuda uurijana kvalitatiivsete tulemusteni ja käsitleda mõistatuste kogumit kultuuriterviku osana, arvestades žanri aja-, teksti- ja mõisteloolist horisonti, st laiemat konteksti.

Töö keskmes on mõistatused kui kommunikatiivne žanr, mis võimaldab käsitleda ja kirjeldada rahvaluulet muutavas kultuurikontekstis, vaadelda mõistatuste kohta ühiskonna ja kultuuri üldises toimimises, ja vastupidi, sotsiaalsete ja kultuuriliste protsesside ja muutuste kajastusi mõistatustes.

Väitekirja sissejuhatuses annan ülevaate olulisematest teoreetilistest aspektidest, mis loovad raamistiku töö põhiosale – kuuete artiklile.

Mõistatuste allikmaterjali ja selle põhjal loodud andmebaaside käsitlemisel olen kasutanud kombineeritud metoodikat.

Kvantitatiivne suund seondub minu koostatud žanritüpoloogiliste andmebaasidega ja tugineb traditsioonilisele filoloogilisele käsituslaadile, mis tavatseb grupeerida rahvaluuletekste rahvaluuleliikideks ja alaliikideks. Eesti mõistatuste mahuka ainese uurimine lähtus 1990. aastail liigisisest tsentri ja perifeeria teooriast. Mõistatus kui markeerimata termin hakkas tähistama ühtaegu nii žanrit selle laiemas tähenduses kui ka ühte žanri (põhi)alaliiki. *Mõistatuse* kõrval või asemel võeti kasutusele markeeritud terminid *päris-*, *tava-* ja *klassikaline mõistatus*, mille kaudu neid eristatakse *keerdküsimustest*, *liitsõnamängudest*, *värssmõistatustest*, *lühendmõistatustest*, *piltmõistatustest* ehk tinglikult perifeeriaks nimetatud alaliikidest. Perifeeriaks sai neid mõistatuste alaliike nimetada klassikalise folkloori foonil, kuid praeguseks on valdav osa kunagise perifeeria alaliikidest (eriti keerdküsimused) tõusnud aktiivses kasutuses tsentri positsiooni, endine tsenter (nn tavamõistatused) seevastu paljude rahvaste folkloorist peaaegu kadunud. Seetõttu olen töö kirjutamise vältel jõudnud seisukohale, et *tsentri* ja *perifeeria* mõisteid kui liialt hinnangulisi on asjakohane pigem vältida.

Töö kvalitatiivne suund on seotud arhiivitekstide tõlgendusliku tasandiga, mis avab tekstide ja andmebaaside kaudu kultuurilis-interpreteeriva paradigma, milles ilmneb arhiivi võimalus uurida kultuuri erinevaid aspekte. Pika aja vältel lokaalregionaalsesse folklooriarhiivi kogutud mitmetahuline materjal ja selle põhjal rajatud andmebaasid (artikkel I) toetavad kultuuriprotsessi uurimist ja kultuuridünaamika mõistmist. Kõik publikatsioonid näitavad, kuidas mõista-

tuste eri alaliikide vormilised erisused ja sisulis-teemaatilised iseärasused asetavad kogu žanri selles paradigmas dünaamilisse konteksti, mis peegeldab ühiskonnas toimunud ja toimuva protsesse.

Dissertatsiooni põhiraamistik on esitatud katuspeatükis:

1. Mõistatuste kultuurikesksel käsitlemisel lähtun folkloori **kontekstikesksest** teooriast, milles kultuurikontekst moodustab folkloori tajumise ja tõlgendamise raamistiku, sisaldades teavet esitajate ühiste teadmiste, nende käitumuslike tõekspidamiste, uskumussüsteemi, keeleliste võimaluste, ajaloolise teadlikkuse, eetiliste ja õiguslike normide kohta. Kontekst kui reaalsus, milles folkloor elab, on ajas dünaamiline, seda luuakse, kujundatakse, vaidlustatakse ja hinnatakse ümber vastavalt kultuuripädevusele, ühiskonnas käibivatele konventsioonidele.

Ühtlasi sobib mõistatuste kui folkloristliku ainese käsitlemiseks kultuurilisest vaatenurgast antropoloogilise kultuuri-uurimise mudel, milles ei eristata kultuuriga ja kultuurita ühiskondi, defineeritakse kultuuri kui päritud artefakte, kaupu, tehnilisi protsesse, ideid, kombeid, väärtusi ja sotsiaalse tegevuse sümboliseid mõõtmeid ning mille kohaselt saab rõhutada folkloorse protsessi retseptsioonilist külge ja pidada oluliseks kultuuri võimet osutada vastupanu sotsiaalsele ja poliitilisele survele (artikkel II ja IV).

Mõistatuste kui folkloorižanri mõistmine on arenenud koos kultuuri mõiste arenemisega, mille vältel on mõistatused saanud spontaansesse mittekultuuri kuuluvatest tekstidest teadvustatud kultuuritekstideks, mille kõik alaliigid on individuaalsete ja kollektiivsete tähenduste loomisel võrdselt olulised. Käesoleva töö olulisi järeldusi on, et mõistatused funktsioneerivad tähenduste kaudu, mis on seotud kultuuriliste konventsioonidega. Õpitud kultuurikogemuse moodustavad ka mõistatuste vormilised tunnused, millesse sobitatakse ühiskonnaga seotud teemad. Funktsioonikeskse määratluse järgi tulevad mõistatuses esile nt esteetilised, haridus-teaduslikud ja sotsiaalsest sidususest lähtuvad sihid. Mõistatuste esteetiline plaan realiseerub tekstiloomes võtete ja kujundlikkuse kaudu, nt inimomadusi loomadele projitseerivate allegooriate vahendusel (artikkel III). Mõistatused täidavad olulist rolli sotsialiseerumisel ka tänapäeva lastepärimuses ning viitavad ühiskonnas toimuvatele majanduslikele tendentsidele (tarbimiskultuuri märgid ja kuvandid uuemaaegses mõistatusaineses, artikkel II). Samuti haakuvad mõistatused kultuuri informatiivse tasandiga, globaliseeruva maailma kontekstis võivad nad toimida meediumina tähelepanuväärsete tõsielusündmuste korral, peegeldades neid nt tänapäeva keerdkäsimustes, lühendmõistatuses jt alaliikides (artiklid II ja IV).

2. Kogu tänapäeva küsimus-vastus-vormiline lühifolkloor on sisu ja teemade ning konstrueerimistehnikate poolest suuresti seotud huumori ja naljaga, seetõttu saab seda ka **huumoriteooriate** kaudu analüüsida ja tõlgendada. Psühhoanalüütilised humoriteooriad võimaldavad mõistatusi tõlgendada alateadvuslike isiklike, ühiskondlike vm protsesside kaudu (artiklid II, III ja IV). Kultuurilis-ajaloolised teooriad räägivad humorist kui ühiskonda peegeldavast nähtusest, sotsiaalses plaanis on humorit käsitatud nii individuaalse kui ka kollektiivse identiteediloomes tööriistana. Huumori kaudu rõhutatakse ja või-

mendatakse sageli inimestevahelisi erinevusi ja vastuolusid, kuid seda saab kasutada ka rühma identiteeditunnetuse tugevdamise eesmärkidel. Mõistatused on ühest küljest tegelikkuse refleksioon, kuid sageli hoopis tänapäeva meedia loodud kujutlus. Küsimus-vastus-vormilistel naljadel on kindel koht ka lingvistilistes ja kognitiivsetes huumoriteooriates.

3. Praegusaegsetes mõistatuste alaliikides on tuntavad **postmodernistlike** massimeedia, populaar- ja tarbimiskultuuri **kuvandite mõjuvõim** (artikkel II, V ja VI), samuti stiili ja vormi tähtsustumine ehk visuaalsuse osatähtsuse tõus (artiklid V ja VI). Seesugust kultuuridünaamika olulist aspekti väljendavad mõistatuste esitusviisidega seotud tahud, mida tähistatakse tänapäeval mõistetega *multimodaalsus* ja *multimeedialisus*, *kreoolsus*, kuid mis kattuvad osalt varasemas folkloristikas kasutatud terminiga *sünkretism*. Teisalt toetab aine multimodaalsust selle kuulumine laste ja noorte repertuaari.

4. Mõistatuste tänapäevased ühiskondlik-kultuurilised tähendused avalduvad konkreetsemalt andmebaaside **retseptsiooni** ning (aktsepteeriva või opositsioonilise) sotsiaalse resonantsi kaudu, mis on minuni jõudnud nii kitsamast erialaringist pärineva akadeemilis-analüütilise tagasisidena kui ka laiemalt kasutajaskonnalt saadud ühiskondlik-analüütilise tagasisidena. Mõistatuste andmebaasid osalevad folkloori reprodutseerimisel ja loovad uusi kultuurilisi tähendusi.

Töö põhijäreldusena võib kinnitada, et empiirilise ja kultuurilis-interpreteeriva paradigma paralleelarengud on konvergenstsed, toetavad üksteist ja viivad nende käsitluslaadide vastandumise asemel hoopis liitumise ja põimumiseni. Massiivne tekstikorpused moodustab suure potentsiaaliga materjali, mis võimaldab mõistatusi vaadelda eri ajastuid siduva dünaamilise žanrina. Arhiveeritud folklooriga töötamine, selle süstematiseerimine ja uurimine ei eelda mitte ainult materjali tundmist, vaid ka teadmisi ajastuomaste (ideoloogiliste) kogumispetsiifikate kohta. Kuigi arhiivitekstide juures puuduvad enamasti viited uniikaalsetele kasutusolukordadele, on neis küllalt kontekstist üldteavet, mis võimaldab materjali relevantset käsitleda.

Eesti mõistatuste edasised uurimissuunad saavad lähtuda ühelt poolt mitmetahulise **arhiivimaterjali**, teiselt poolt selle materjali põhjal rajatud **andmebaaside** dünaamilisest iseloomust ja reageerimisvõimest sotsiokultuurilistele protsessidele ja väljakutsetele. Tänapäeva infotehnoloogia areng toetab vaimse pärandi loomist, kogumist, talletamist, uurimist ja uute uurimisobjektide avastamist.

Ainese rahvusvahelisus võimaldab ka edaspidi korraldada võrdlevaid uurinuid, piltmõistatuste andmebaasi laiendamine nt lähinaabrite samalaadse materjaliga avab võrdlevaid ja muid lähenemisnurki ja rikastab analüüsitulemusi.

Edasist süvenemist vajab lühendiaines, mis levib tänapäeva sotsiaalmeedia nn kirjalikus kõnekeeles ja millel on peale keelelise ökonoomsuse ka esteetilis-folkloorseid lisaväärtusi. Seksuaalse (erootilise) teema rohkus tänapäeva keerdküsimustes ja piltmõistatustes võimaldab vaadelda ka selle ainese soouurimulikke aspekte. Põhjalikumalt vajaks uurimist ka mõistatuste roll ealiselt erine-

vate rühmade pärimuses (lasteaialapsed, kooliõpilased jne), kusjuures oleks oluline pöörata enam tähelepanu ka esitussituatsioonide uurimisele.

Mõistatusžanri (eriti selle uute alaliikide) edasise arenguid on raske prognoosida, kuid et ühiskondlikud arengud on seda pärimusliiki mõjutanud läbi aegade, siis mõjutavad kindlasti edaspidigi.

ALLIKAD

I. Kirjandus

- Abrahams, Roger D. 1968. Introductory Remarks to a Rhetorical Theory of Folklore. – *Journal of American Folklore* 81 (320), 143–158.
- Agozzino, Maria Teresa 2006. „Doodle Me This ...”: Pictorial Declarations and the American Dream. – *Columbia Journal of American Studies*, <http://www.columbia.edu/cu/cjas/agozzino1.html> (1.04.2011).
- Alexander, Michael 1982. *Old English Riddles from the Exeter Book*. *Poetica* 11. London: Anvil Press Poetry.
- Allik, Jüri 2007. Endel Tulving ja mälu. – (Tulving, Endel) *Mälu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Ancelāne, Alma 1954. *Latviešu tautas mīklas*. Riga: Latvijas PSR Zinātnu Akadēmija Etnografijas un Folkloras Instituts.
- Annov, Merle & Lepik, Leida (toim). 2008. *Eesti lasteatlas*. Tartu: Regio.
- Anttonen, Pertti J. 2000. Riddle jokes in the negotiation of a love relationship. – Vasenkari, Maria & Enges, Pasi & Siikala, Anna-Leena (toim). *Telling, Remembering, Interpreting, Guessing: A Festschrift for Prof. Annikki Kaivola-Bregenhøj on her 60th Birthday 1st February 1999*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 246–256.
- Anttonen, Pertti J. 2005. Folklore, Modernity, and Postmodernism: A Theoretical Overview. – *Tradition through Modernity: Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. *Studia Fennica Folkloristica* 15. Helsinki: Finnish Literature Society, 17–26.
- Apo, Satu 2003. Rahvapärase mõtteviisi uurimine arhiivi- ja küsitlusmaterjali abil. – Jaago, Tiiu (koost). *Pärimus ja tõlgendus: Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 218–233.
- Attardo, Salvatore & Raskin, Victor 1991. Script theory revis(it)ed: joke similarity and joke representation model. – *HUMOR: International Journal of Humor Research* 4-3/4, 293–347.
- ATU = Uther, Hans-Jörg 2004. *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Part II: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales*. – *Folklore Fellows' Communications* 285. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Bascom, William R. 1965. Folklore and Anthropology. – Dundes, Alan (toim). *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs (New Jersey): Prentice-Hall, Inc.
- Bauman, Richard 1984 [1977]. *Verbal Art as Performance. With supplementary essays by Barbara A. Babcock et al.* Long Grove: Waveland Press.
- Ben-Amos, Dan 1971. Toward a Definition of Folklore in Context. – *Journal of American Folklore* 84, 3–15.
- Ben-Amos, Dan 2009. *Kommunikatsioon ja folkloor*. *Sator* 9. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, Eesti Folkloori Instituut.
- Bendix, Regina 1997. *In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies*. Madison Wisconsin–London: University of Wisconsin Press.
- Binsted, Kim & Ritchie, Graeme 1997. Computational rules for generating punning riddles. – *Humor* 10-1, 25–76.
- Burke, Peter 2006. *Kultuuride kohtumine: Esseid uuest kultuuriajaloost*. Tallinn: Varrak.

- Cray, Ed & Eisenberg Herzog, Marilyn 1967. *The Absurd Elephant: A Recent Riddle Fad.* – *Western Folklore* 1. Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 27–36.
- Davies, Christie 1998. *Jokes and their Relation to Society.* Berlin and New York: Monton de Gruyter.
- Dorson, Richard M. 1950. Folklore and Fake Lore. – *American Mercury* LXX (March), 335–343.
- Dundes, Alan 1987. *Cracking jokes: studies of sick humor cycles and stereotypes.* Berkeley, CA: Ten Speed Press.
- Dundes, Alan 2002. *Kes on rahvas? Valik esseid folkloristikast.* Tallinn: Varrak.
- Elias, Norbert 2005. *Tsiviliseerumisprotsess: Sotsiogeneetilised ja psühhogeneetilised uurimused: I köide Käitumise muutused Õhtumaa ilmalikes ülemkihtides.* Tallinn: Varrak.
- EM I = Hussar, Anne & Krikmann, Arvo & Saukas, Rein & Voolaid, Piret (koost), Krikmann, Arvo & Saukas, Rein (toim). *Eesti mõistatused I: Monumenta Estoniae Antiquae* IV:1, 1–1350. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 2001.
- EM II = Hussar, Anne & Krikmann, Arvo & Saukas, Rein & Voolaid, Piret (koost), Krikmann, Arvo & Saukas, Rein (toim). *Eesti mõistatused II: Monumenta Estoniae Antiquae* IV:2, 1351–2800. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 2002.
- EV I = Hussar, Anne & Krikmann, Arvo & Normann, Erna & Pino, Veera & Sarv, Ingrid & Saukas, Rein (koost), Krikmann, Arvo & Sarv, Ingrid (toim). *Eesti vanasõnad I: Monumenta Estoniae Antiquae* III: *Proverbia Estonica* I. Tallinn: Eesti Raamat, 1980.
- Fine, Gary Alan 1977. Humour in situ: The role of humour in small group culture. – Chapman, Antony J. & Foot, Hugh C. (toim). *It's a Funny Thing, Humour.* Oxford: Pergamon Press, 315–318.
- Fine, Gary Alan 1982. The Manson Family: The Folklore Traditions of a Small Group. – *Journal of the Folklore Institute* 19 (1), 47–60.
- Fine, Gary Alan & Ellis, Bill 2010. *The Global Grapevine: Why rumors of terrorism, immigration, and trade matter.* Oxford: Oxford University Press.
- Fiske, John 1990 (esitrukk 1982). *Introduction to Communication Studies.* London & New York: Rotledge.
- Freud, Sigmund 2008. *Nali ja selle seos teadvustamatusena.* Tallinn: Tänapäev.
- Friedman, Jonathan 2002. Globalization and Localization. – Askew, Kelly & Wilk, Richard R. (toim). *The Anthropology of Globalization: A Reader.* Malden-Oxford-Carlton: Blackwell Publishing, 233–246.
- Guthrie, Stewart Elliott 1995. *Faces in the Clouds: A New Theory of Religion.* Oxford: Oxford University Press.
- Haasma, Kadi-Riin & Ründal, Tiiu 2008. *Millal me kohale jõuame? Mänge lastega reisil: autos, rongis, lennukis, hotellis.* Tallinn: Kunst.
- Hamilton, Edith 1975. *Antiikmütoloogia.* Tallinn: Eesti Raamat.
- Harries, Lyndon 1976. Fit in Riddles. – *Journal of American Folklore* 89 (353), 319–325.
- Harvilahti, Lauri 2009. Cour, Ajeet & Misra, Dinesh (toim). *Cultural Identity and Challenges of the Folklore Archives.* – *Folklore: The Intangible Cultural Heritage of Saarc Region* II, 19–29.
- Hiimäe, Mall 1994. *Eesti rahvakalender* VI. Tallinn: Eesti Raamat.
- Hiimäe, Mall 1995. Eesti piltmõistatuste loomispõhimõtetest. – Kõiva, Mare (toim). *Lipitud-lapitud: Tänapäeva folkloorist.* Tartu: Eesti TA Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti TA Eesti Keele Instituut, 23–32.

- Honko, Lauri 1998. Folklooriprotsess. – *Mäetagused: Hüperajakiri* 6, 56–84.
<http://www.folklore.ee/tagused/nr6/honko.htm> (1.04.2011).
- Hufford, Mary 2003. Context. – Feintuch, Burt (toim). *Eight Words for the Study of Expressive Culture*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press, 146–175.
- Huizinga, Johan 2004. *Mängiv inimene: Kultuuri mänguelemendi määratlemise katse*. Tallinn: Varrak.
- Ingold, Tim 2002. Introduction to Culture. – *Companion Encyclopedia of Anthropology*. London and New York: Routledge, 329–349.
- Jaago, Tiiu 1999. Rahvaluule mõiste kujunemine Eestis. – *Mäetagused: Hüperajakiri* 9, 70–91. <http://www.folklore.ee/tagused/nr9/rhl.htm> (1.04.2011).
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 1996. Riddles and Their Use. – Hasan-Rokem, Galit & Shulman, David (toim). *Untying the Knot: On Riddles and Other Enigmatic Modes*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 2001. *Riddles: Perspectives on the use, function and change in a folklore genre. Studia Fennica Folkloristica* 10. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Kallas, Triin 2007. Olemus või konstruktsioon. – *Vikerkaar* 4–5, 166–174.
- Kalmre, Eda 1995. *Banaanil on nohu: Valik koolinalju ja muud*. Tallinn: Koolibri.
- Kalmre, Eda 2005a. Rahvaluule tänapäeval. – Metsvahi, Merili & Valk, Ülo (koost). *Regivärsist netinaljadeni: Sissejuhatus rahvaluulesse*. Tallinn: Koolibri, 13–28.
- Kalmre, Eda 2005b. Laste- ja noortepärimus. – Metsvahi, Merili & Valk, Ülo (koost). *Regivärsist netinaljadeni: Sissejuhatus rahvaluulesse*. Tallinn: Koolibri, 163–179.
- Kannike, Anu 2005. Rahvakultuur. – Jaago, Tiiu (toim). *Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik*. Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. <http://argikultuur.e-uni.ee> (1.04.2011).
- Kapitsa ja Koljadiš 2002 = Капица, Ф. С. & Колядич, Т. М. 2002. *Русский детский фольклор: Учебное пособие: Для студентов и преподавателей-филологов*. Москва: Флинта, Наука.
- Kindel, Melika 2005. *Vaateid kohapärimuse väärtustamisele lähtuvalt Lahemaa turismisituatsioonist: Magistritöö*. Tartu: Tartu Ülikool.
<http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/986/kindel.pdf> (1.04.2011)
- Kivelä, Marjut 1982. *Koululaishuumorin tyypiluetelo*. Helsingin yliopiston Kansanrunoustieteen laitoksen toimitte 7. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kivi, Krister 2007. Kuidas hoida neegrid oma aiast eemal. – *Eesti Ekspress* 43 (933), 25. oktoober, A9.
- Knapp, Mary & Knapp, Herbert 1976. *One Potato, Two Potato...: The Folklore of American Children*. New York and London: Norton & Company.
- Koestler, Arthur 1964. *The Act of Creation*. London: Hutchinson & Co.
- Krikmann 1986. *Fraseoloogiline aines eesti vanimais grammatikates ja sõnastikes*. Tallinn: Valgus.
- Krikmann, Arvo 1995. Lipitud-lapitud „Kommunaari” king. – Kõiva, Mare (toim). *Lipitud-lapitud: Tänapäeva folkloorist*. Tartu: Eesti TA Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti TA Eesti Keele Instituut, 33–58.
- Krikmann, Arvo 1997. *Sissevaateid folkloori lühivormidesse I: Põhimõisteid, žanrisuhteid, üldprobleeme*. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Krikmann, Arvo 1999. *Mõista, mõista, mõlle-rõlle*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. <http://www.folklore.ee/~kriku/MOISTA/> (1.04.2011).
- Krikmann, Arvo 2000. *Tere tee, tere meele, tere egalõ talolõ: Valik lõunaeesti mõistatusi*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

- Krikmann, Arvo 2004a. *Netinalju Stalinist = Интернет-анекдоты о Сталине = Internet Humour about Stalin*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus.
- Krikmann, Arvo 2004b. *Koestler, Raskin, Attardo ja teised: Lingvistiliste huumoriteooriate uuemaist arenguist*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus.
- Kuipers, Giseline 2006. *Good Humor, Bad Taste: A Sociology of the Joke*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Kuipers, Giseline 2008. The sociology of humor. – Raskin, Victor (toim). *The Primer of Humor Research*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 365–402.
- Kuusi, Matti 1992. „Kenning”-jälkiä kalevalaisessa muinasepiikassa? – *Metafora: Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 107–124.
- Kuutma, Kristin 1998. *Folkloorifestivalid kui tänapäeva traditsioon: Magistritöö*. Käsi-kiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas.
- Kuutma, Kristin 2010. Mõistete konstrueerimisest teadmuse loomiseni: Folkloristika interdistsiplinaarsus. – *Keel ja Kirjandus* 8–9: *Folkloristika paisuv universum*, 687–702.
- Laineste, Liisi 2003a. Suunad huumori uurimises. – *Keel ja Kirjandus* 11, 793–804.
- Laineste, Liisi 2003b. Take It with Grain of Salt: The Kernel of Truth in Topical Jokes. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 21, 7–25.
- Laineste, Liisi 2005. Tegelased eesti etnilises huumoris. – *Folklore* 28, 9–76.
- Laugaste, Eduard 1976. *Eesti rahvaluule*. Tallinn: Valgus.
- Leisiö, Timo 2000. The riddle game of Visiting Hymylä revisited: A shamanic point of view. – Vasenkari, Maria & Enges, Pasi & Siikala, Anna-Leena (toim). *Telling, Remembering, Interpreting, Guessing: A Festschrift for Prof. Annikki Kaivola-Bregenhøj on her 60th Birthday 1st February 1999*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 272–286.
- Lieber, Michael D. 1976. Riddles, Cultural Categories, and World View. – *Journal of American Folklore: Riddles and Riddling* 89 (352), 255–265.
<http://www.jstor.org/stable/539692> (1.04.2011).
- Lill, Anne 2004. *Tragöödialeksikon: Teemad ja tegelased antiikkreeka teatris*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lipponen, Ulla 1988. *Kilon poliisi ja muita koululaisjuttuja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lipponen, Ulla 1995. *Jauhhot suuhun: Arvoitusvitsejä ja kompakysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lipponen, Ulla 1997. *Sika sumussa: Kuva-arvoituksia*. Hämeenlinna: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lotman, Juri 1999. *Semiosfäärist. Avatud Eesti Raamat*. Tallinn: Vagabund.
- Lõhmus, Maarja 2003. Avalik tekst ja nõukogude repressiivne avalik tekst. – *Keel ja Kirjandus* 2, 92–100.
- Malinowski, Bronislaw 1945. *The Dynamics of Culture Change: An Inquiry Into Race Relations in Africa*. New Haven: Yale University Press.
- Martin, Rod A. 2007. *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*. Burlington: Elsevier Academic Press.
- McDowell, John Holmes 1979. *Children's Riddling*. Bloomington, London: Indiana University Press.
- McGhee, Paul E. 1979. *Humor: Its Origin and Development*. San Francisco: W. H. Freeman and Co.

- Mills, Margaret A. 1990. Critical Theory and the Folklorists: Performances, Interpretive Authority, and Gender. – *Southern Folklore* 47 (1), 5–15.
- Nahkur, Anne & Sokk, Maie 2001. *Sõna võlu: Kirjanduse õpik: 7. klass*. Tallinn: Koolibri.
- Nahemow, Lucille 1986. Humor as a Data Base for the Study of Aging. – Nahemow, Lucille & McCluskey-Fawcett, Kathleen & McGhee, Paul E. (toim). *Humor and aging*. Orlando, Florida: Academic Press, Inc.
- Oinas, Felix 1984. Mõista, mõista, mis see on. – *Vargamäe tõde ja õigus: Esseid: Truth and Justice of Vargamäe and Other Essays*. [Stockholm]: Välis-Eesti & EMP, 162–173.
- Oring, Elliott 1992. *Jokes and Their Relations*. Lexington, Kentucky: The University Press of Kentucky.
- Oring, Elliott 2003. *Engaging Humor*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Peebo, Kadri 1995. Kui ma ei eksi, aga ma ei eksi, kui ma juhuslikult ei eksi: Paroolid? Killud? Kõnekäänud? – Kõiva, Mare (toim). *Lipitud-lapitud: Tänapäeva folkloorist*. Tartu: Eesti TA Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti TA Eesti Keele Instituut, 5–22.
- Rapp, Albert 1951. *The Origins of Wit and Humor*. New York: Dutton.
- Raskin, Victor 1985. *Semantic Mechanisms of Humor: Synthese Language Library* 24. Dordrecht, Boston, Lancaster: Reidel & Hingham.
- Rudi, Hanneli 2007. Lapsevanema arvates soovitab õpik lugeda rassistlikke naljakogumikke. – *Postimees Online*, 17. oktoober.
<http://www.postimees.ee/011107/esileht/siseuudised/289970.php> (1.04.2011).
- Rüütel, Ingrid 2002. Pärimuskultuur postmodernistlikus ühiskonnas – minevikurelikt või taasleitud väärtus? – *Pärimusmuusika muutuv ühiskonnas I: Töid etnoloogia alalt* 1. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakond, 165–189.
- Sagan, Carl 2006. *Deemonitest vaevatud maailm: Teadus kui küünal pimeduses*. Tallinn: Valgus.
- Sarcone, Gianni A. 2006–2010. Challenging your Creative Visualization. – <http://www.archimedes-lab.org/droodles.html> (1.04.2011).
- Sarv, Kadi 1995. „Mina tahan ka Nõukogude Liidus elada!": Poliitiline anekdoot koolipärimuses. – Kõiva, Mare (toim). *Lipitud-lapitud: Tänapäeva folkloorist*. Tartu: Eesti TA Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti TA Eesti Keele Instituut, 106–160.
- Sarv, Kadi 1996. Poliitiline anekdoot I. – *Mäetagused: Hüperajakiri* 1/2, 103–108.
- Sarv, Kadi 1997a. Poliitiline anekdoot II. – *Mäetagused: Hüperajakiri* 3, 73–78.
- Sarv, Kadi 1997b. Poliitiline anekdoot III. – *Mäetagused: Hüperajakiri* 4, 84–97.
- Sarv, Kadi 1997c. Poliitiline anekdoot IV. – *Mäetagused: Hüperajakiri* 5, 79–87.
- Sarv, Kadi 1998. Poliitiline anekdoot V. – *Mäetagused: Hüperajakiri* 6, 88–101.
- Sarv, Mari 2003. Lühivormide heakõllisuse ehituslikest eeldustest. – *Reetor* 1. *Uurimusi folkloori lühivormidest*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 145–188.
- Saukas, Rein 2005a. *Eesti mõistatuste allikalugu* I. *Reetor* 5. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus.
- Saukas, Rein 2005b. *Eesti mõistatuste allikalugu* II. *Reetor* 6. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus.
- Saukas, Rein 2007. *Eesti mõistatuste allikalugu* III. *Reetor* 7. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus.
- Saukas, Rein 2009. *Eesti mõistatuste allikalugu* IV. *Reetor* 8. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond.
- Senderovich, Savely 2005. *The Riddle of the Riddle: A Study of the Folk Riddle's Figurative Nature*. London, New York, Bahrain: Kegan Paul.

- Slukhai, Anastasia 2011. The Sacred Lore of Riddles: Another Source for an Anglo-Saxon Mythology. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 49, (ilmumas).
- Stanoev, Stanoy 2010. Dumb Blondes and Democracy. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 46, 43–60. <http://www.folklore.ee/folklore/vol46/stanoev.pdf> (1.04.2011).
- Stanonik, Marija 1996. Literary Folklorism. – *Fabula* 37, Heft 1/2, 71–86.
- Stefanova, Ana 2007. Riddles as a Community Psychological Phenomenon in Folklore: Myths, Fairytales, Personal Literature Art. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 35, 131–142. <http://www.folklore.ee/folklore/vol35/stefanova.pdf> (1.04.2011).
- Strinati, Dominic 2001. *Sissejuhatus populaarkultuuri teooriatesse. Avatud Eesti Raamat*. Tallinn: Kunst.
- Šmidchens, Guntis 1999. Folklorism Revisited. – *Journal of Folklore Research* 36, 51–70.
- Ziv, Avner 1988. Introduction. – *National Styles of Humor*. Connecticut: Greenwood Press, Inc.
- Tampere, Herbert 2009 (esitrukk 1975). Rahvaluulet Chr. H. J. Schlegeli reisilt Eestimaale 1807. aastal. – Hiiemäe, Mall (koost). *Lauhüäelised. Eesti mõttelugu* 85. Tartu: Ilmamaa, 183–192.
- Taylor, Archer 1951. *English Riddles from Oral Tradition*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Tedre, Ülo 1983. Sünkretism rahvaluules. – *Keel ja Kirjandus* 7, 337–341.
- Tenjes jt 2009 = Tenjes, Silvi & Rummo, Ingrid & Praakli, Kristiina 2009. Kommunikatiivse situatsiooni dünaamiline dimensioon. – Metslang, Helle & Langemets, Margit & Sepper, Maria Maren (toim). *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat* 5, 267–285.
- Tiks, Oliver 2007. Lukas vabandas rassistlike naljakogumike pärast. – *Postimees Online*, 31. oktoober. <http://www.postimees.ee/311007/esileht/siseuudised/292700.php?lukas-vabandas-rassistlike-naljakogumike-parast> (1.04.2011).
- Tolkien, John Ronald Reuel 1977. *Käabik ehk sinna ja tagasi*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Torop, Peeter 2004. Ümberpaiknemised intersemiootilises ruumis. – *Sirp* 36, 1. oktoober, 6.
- Torop, Peeter 2008. Multimeedialisus. – *Keel ja Kirjandus* 8, 721–734.
- Truup, Mihkel 2010. Kriisiaja kvaasimanifestatsioonidest. – *Hortus Semioticus* 5, 52–58.
- Tsing, Anna 2002. Introduction. Conclusion. The Global Situation. – Inda, Jonathan Xavier & Rosaldo, Renato (toim). *The Anthropology of Globalization: A Reader*. Malden-Oxford-Carlton: Blackwell Publishing, 451–485.
- Tucker, Elizabeth 2008. *Children's Folklore: A Handbook*. Westport, Connecticut & London: Greenwood Press.
- Tuisk, Astrid 1996a. Sigmund Freud ja psühhoanalüütiline naljauurimine. – *Mäetagused: Hüperajakiri* 1 ja 2, 97–102. <http://www.folklore.ee/tagused/nr1/psych.htm> (1.04.2011).
- Tuisk, Astrid 1996b. *Neeger päevitab: Maailma rahvad Eesti laste naljades*. Tallinn: Koolibri.
- Tuisk, Astrid 1997. *Etnilised naljad eesti laste pärimuses: Bakalaureusetöö*. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas.
- Tulving, Endel 2007 (esitrukk 1994). *Mälu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Uspenski 2002 = Успенский, Борис А. 2002, Historia sub specie semioticae. – *Этюды о русской истории*. Санкт-Петербург: Азбука, 9–76.

- Valk, Ülo 2005. Establishment of the Estonian Folklore Collections and the Concept of Authenticity. – Schmitt, Christoph (toim). *Volkskundliche Großprojekte: Ihre Geschichte und Zukunft*. Münster, New York, München, Berlin: Waxmann Verlag GmbH, 35–40.
- Valk, Ülo 2010. Eesti folkloristika kulg distsipliinist diskursiivseks formatsiooniks: Mõtteid ja tähelepanekuid. – *Keel ja Kirjandus* 8–9: Folkloristika paisuv universum, 561–574.
- Viidalepp, Richard 2004. *Eesti rahvajuttude laadist, funktsioonist ja jutustajatest*. Sator 4. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi rahvausundi tööruhm.
- Viik, Tõnu 2008. Kultuuriline pööre. – *Keel ja Kirjandus* 8–9, 604–616.
- Virtanen, Leea 1966. *Suomalais-virolainen arvoitussarja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 282. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtanen, Leea 1977. Arvoitusten esitystilanteet. – *Arvoitukset: Finnish Riddles*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 330. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtanen, Leea 1984. *Lastenperinne*. Helsingin yliopiston Kansanrunoustieteen laitoksen toimitte 6. Helsinki: Helsingin yliopiston monistuspalvelu.
- Virtanen jt = Virtanen, Leea & Kaivola-Bregenhøj, Annikki & Nyman, Aarre (toim). 1977. *Arvoitukset: Finnish Riddles*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 330. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vissel, Anu 2004. *Lastepärimus muutuv as ühiskonnas*. *Ars musicae popularis* 15. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi etnomusikoloogia osakond.
- Vladõkina 1998 = Владыкина, Татьяна 1998. *Удмуртский фольклор: Проблемы жанровой эволюции и систематики*. Ижевск: Удмуртский Институт истории, языка и литературы УрО РАН.
- Voolaid, Piret 1998. *Elevant külmkapis: Kimbuke keerdküsimusi eesti koolilaste suust*. Tallinn: Koolibri.
- Voolaid, Piret 2005a. *Eesti mõistatuste perifeerne aines: Elektroonilised andmebaasid internetis: Magistritöö*. Tartu: Tartu Ülikool.
<http://dSPACE.utlib.ee/dSPACE/bitstream/10062/1216/5/voolaid.pdf> (1.04.2011).
- Voolaid, Piret 2005b. Hundi, kitse ja kapsapea üle jõe viimine. ATU 1579 metamorfoosid. – *Mäetagused: Hüperajakiri* 28, 77–98.
<http://www.folklore.ee/tagused/nr28/voolaid.pdf> (1.04.2011).
- Voolaid, Piret 2007a. Children and Youth Lore: Innovations and Traditions in Contemporary Society. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 35, 149–152.
<http://www.folklore.ee/Folklore/vol35/news.pdf> (1.04.2011).
- Voolaid, Piret 2007b. Koolipärimuse kogumisest Noarootsis ja Vormsis 2006. aasta kevadel. – *Mäetagused: Hüperajakiri* 35, 155–170.
<http://www.folklore.ee/tagused/nr35/kogumine.pdf> (1.04.2011).
- Voolaid, Piret 2010. *Jänes hüppab kitse: Loomamõistatused sõnas ja pildis*. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus.
- Voolaid, Piret 2011. Why is the Floor Squeaking? Because the Wiser One Gives in: On Relations Between Estonian Conundrums and Paremiology. – *4th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs: 7th to 14th November 2010: 4 Coloquio Interdisciplinar sobre Proverbios: Actas ICP10 Proceedings: 4th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs*, (ilmumas).
- Voolaid jt 2007 = Voolaid, Piret & Tuisk, Astrid & Tupits, Ave 2007. Koolipärimus Eestis – viisteist aastat hiljem. – *Paar sammukest 2006: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat* 23. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 353–362.

- Västrik, Ergo-Hart 2002. Saateks. – *Kogumisest uurimiseni: Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 5–6.
- Wellman, Barry 2002. Little Boxes, Glocalization, and Networked Individualism. – Tanabe, Makoto & van den Besselaar, Peter & Ishida, Toru (toim). *Digital Cities II*, Berlin: Springer-Verlag, 11–25.
- Williamson, Craig 2010. *The Old English Riddles of the 'Exeter Book'*. North Carolina: University of North Carolina Press.
- Wolf-Knuts, Ulrika 2001. Cultural Conditions for Fieldwork and Archiving. – Wolf-Knuts, Ulrika & Salomonsson, Anders & Bolstad Skjelbred, Ann Helene & Uí Ógáin, Ríonach (toim). *Input & Output: The Process of Fieldwork, Archiving and Research in Folklore*. NNF Publications 10. Turku: Nordic Network of Folklore, 9–24.
- Österlund-Pötzsch, Susanne 2001. Two Questionnaires on Fieldwork and Archiving. – Wolf-Knuts, Ulrika & Salomonsson, Anders & Bolstad Skjelbred, Ann Helene & Uí Ógáin, Ríonach (toim). *Input & Output: The Process of Fieldwork, Archiving and Research in Folklore*. NNF Publications 10. Turku: Nordic Network of Folklore, 145–165.

2. Elektroonilised andmebaasid

- Voolaid, Piret (koost ja HTML) 2002. *Eesti piltmõistatused*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, <http://www.folklore.ee/Reebus> (1.04.2011).
- Voolaid, Piret (koost ja HTML) 2003. *Estonian Droodles*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, <http://www.folklore.ee/Doodles> (1.04.2011).
- Voolaid, Piret (koost ja HTML) 2003. *Eesti (liit)sõnamängud*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, <http://www.folklore.ee/Sonamang> (1.04.2011).
- Voolaid, Piret (koost ja HTML) 2004. *Eesti keerdküsimused*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, <http://www.folklore.ee/Keerdkys> (1.04.2011).
- Voolaid, Piret (koost ja HTML) 2004. *Eesti lühendmõistatused*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, <http://www.folklore.ee/Lyhendid> (1.04.2011).
- Voolaid, Piret (koost ja HTML) 2004. *Eesti valemimõistatused*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, <http://www.folklore.ee/Valemid> (1.04.2011).

ARTIKLID

SUMMARY

Estonian Riddles as a Folklore Genre in a Changing Cultural Context

The main aim of this dissertation is to analyse and rethink the genre of riddles as a tradition-based creation process, the meanings and interpretations of which are closely associated with the socio-cultural environment. My main focus, after more than 15 years of working practice, relies on the sub-genres of riddles, which differ from traditional riddles, and are a viable folklore tradition today. I have gone through different stages of work, starting from genre-based collection, typology, compilation of databases to theoretical processing and participation in international networks. First, I created a basis, by way of practical text-centred phase and databases, in order to thereafter reach qualitative results as a researcher and treat the set of riddles as a part of cultural integrity, considering the time-wise, textual and conceptual horizon of riddles, i.e. the wider context.

The focus is on riddles as a communicative folklore genre, enabling us to treat and describe folklore in a changing cultural context, observe the place of riddles in the general functioning of society and culture, and vice versa, the impacts of socio-cultural processes and changes on riddles.

In the introduction, I give an overview of more relevant theoretical aspects establishing a basis for the main part of the dissertation – comprising six articles.

The research material – the riddles have been dealt with by way of combined methodology, appropriate for the archive material and the databases created on the basis of this.

The quantitative direction is built on my work as a compiler of genre-typological databases and relies on traditional philological treatment according to which folklore texts are grouped into folklore genres and subgenres.

The qualitative direction of the dissertation is associated with the interpretational level of archival texts, disclosing the cultural-interpretative paradigm through texts and databases. This paradigm reveals the significance of archives providing different opportunities for cultural research. Local and regional archives are not merely depositories, they support the study of cultural process and the understanding of the dynamics of culture. Archives are changing internally, recording the current moments, yet in constant interaction with theoretical paradigms and variable research foci, by way of fieldwork and collection practices. Different forms of the subgenres of riddles, and their content-thematic specificities thus place the entire genre in a dynamic context, within the given paradigm, reflecting, either indirectly or directly, the processes that have taken place or are taking place in society. In this meaning, I understand databases as texts of culture which convey cultural memory and the interpretation of which

makes it possible to identify the time-spatial processes and events, and by way of the latter, presume the reasons for the origin of riddles.

The main framework of the dissertation is presented in the umbrella chapter:

1. Upon the treatment of the riddles I proceed from the contextual theory of folklore, wherein the cultural context forms a framework for the perception and interpretation of folklore, containing data with regard to the common knowledge of the performers, their behavioural convictions, religious system linguistic capabilities, knowledge of history, ethical and legal norms. Context as a reality where folklore lives is dynamical, being created, moulded, disputed and reassessed according to cultural competence and conventions of society.

Likewise, another expedient possibility to treat riddles as folklore matter, from a cultural angle, is to implement the anthropological model for researching culture wherein 1) no distinction is being made between societies with culture and the ones without culture, 2) culture is defined as inherited artefacts, commodities, technical processes, ideas, habits, values and symbolic measures of social action, 3) the emphasis is on the alternatives of the concept of “tradition”, such as “reproduction”, “reception”, 4) significance is rendered to the capacity of culture to resist social pressure.

The understanding of riddles as a folklore genre has evolved together with the development of the concept of culture, during which the riddles have moved from a spontaneous environment (riddles as non-culture) to conscious cultural texts which are equally important in creating individual and collective meanings. One of the most relevant conclusions of this dissertation is that riddles function by way of meanings which are related to cultural conventions, carried by, e.g., conduct, knowledge of behaviour, skills, memory. Formal features of riddles are also part of acquired cultural experience, as the subject matters more or less associated with society are fitted therein. According to function-based definition, the functions proceeding from the aesthetic, educational-scientific and social coherence are the ones that come forth in riddles. Riddles can be observed as an aesthetic phenomenon, e.g. through the means of text creation and imagery. With regard to social coherence, the function of riddles was revealed in, e.g., a peasant society, in their syncretic relationship with daily work and feasts (as part of wedding customs, calendar cycle, for example), disclosing sacral-profane and economic connections – in certain occasions, ritual riddle-solving was aimed at promoting and guaranteeing the success of a household and relevant activities. Likewise, riddles have an important role in socialising, in the children’s lore of today, and refer to the economic tendencies undergoing in society (signs and images of consumer culture in more recent riddle matter). Similarly, riddles also interlock with the informative stratification of culture, preserving the knowledge of how the world functions; in the context of a globalising world, riddles can operate as a medium in certain real-life events, reflecting these events in, for example, modern conundrums, short riddles and other subgenres (see articles II and IV).

2. The question-answer-type short forms of contemporary folklore are largely associated with humour and jokes, with regard to content, themes and construction techniques, and can thus be analysed and interpreted by way of **humour theories**. Psycho-analytical humour theories make it possible to interpret riddles through subconscious personal, societal and other processes (articles II, III and IV). Cultural-historical theories discuss humour as a phenomenon reflecting society. In social matters, humour has been treated as a tool for individual or collective identity creation. Humour is frequently used to underline and amplify interpersonal differences and contradictions, yet it can also be used for strengthening the cognizance of group identity. On the one hand, riddles are the reflection of reality, yet, more frequently, they are an imagination created by today's media. Jokes in the form of questions and answers also have a firm place in linguistic and cognitive humour theories.

3. The impact of post-modernist images of mass media, popular and consumer culture is clearly visible in contemporary subgenres of riddles (articles II, V and VI), similarly to the greater significance of style and form, i.e. an increase in the relevance of visuality (articles V and VI). Such an important aspect of cultural dynamics is expressed by the performative side of riddles, denoted at present with concepts such as *multimodality* and *multi-mediality*, *creolity*, yet which partially coincide with the term *syncretism*, used in earlier folkloristics.

4. Likewise, the modern socio-cultural meanings of riddles are revealed more concretely through the **reception** of databases and (accepting and oppositional) social resonance, which I see as academic-analytical feedback from the narrow circle of researchers, and, more widely, as socio-analytical feedback obtained from the wider circle of users. Databases of riddles participate in the reproduction of folklore and create new cultural meanings.

The dissertation is built on databases, Internet sources and the material from fieldwork, conducted in parallel. The empirical sources comprise the riddles within the manuscript collections of the Estonian Folklore Archives and the Estonian dialect archives of the Estonian Literary Museum (approx. 170,000 texts), formed into a card index. The initial variant thereof was established at the end of the 1930s, and has been complemented and restructured as of the 1990s. In addition to the manuscript sources from the end of the 19th century, the card index also includes riddles published in printed matter. A significant part of the observed matter comprises the material obtained by way of two all-Estonian school lore collection campaigns, in 1992 and 2007. I was personally involved in the collection endeavours of 2007, being one of the organisers compiling the questionnaire, and during the collection and analysing phase (see Voolaid *et al.* 2007 and Voolaid 2007).

The databases of Estonian riddles, created on the basis of archive materials, form a significant source material in the dissertation. In 2001, I commenced with the digitisation project for the peripheral subgenres of riddles, whereby it was my task to prepare the paper card index of newer forms of riddles, different from the

conventional ones (entering the missing collection-related data on the earlier copy cards, creating partial typology, intra-type arrangement of the research matter, and entering the texts in the computer), and also to elaborate the uniform structure of electronic Internet databases and the entire technical-software implementation and the constant daily administration and supplementation of databases. The following databases with uniform technical solutions are available for users: Estonian droodles *Eesti piltmõistatused* (2002, <http://www.folklore.ee/Reebus>, ca 7,200 texts), Estonian (compound) puns *Eesti (liit)sõnamängud* (2003, <http://www.folklore.ee/Sonamang>, ca 5,000 texts), Estonian Droodles in English (2003, <http://www.folklore.ee/Droodles>), Estonian conundrums *Eesti keerdküsimused* (2004, <http://www.folklore.ee/Keerdkys>, ca 25,000 texts), Estonian abbreviation riddles *Eesti lühendmõistatused* (2004, <http://www.folklore.ee/Lyhendid>, ca 3,000 texts), Estonian formulaic riddles *Eesti valemimõistatused* (2005, <http://www.folklore.ee/Valemid>, ca 600 texts). Plans have been made for the near future to create the databases of verse riddles (ca 3,000 texts), word puns and other sub-genres (e.g. conundrums associated with kinship ties, calculation trick questions and attention tests).

During the 1990s, the research of the abundant subject matter of Estonian riddles proceeded from the centre-periphery theory. The riddle, so far genre-wise uniformly defined, was split and brought about terminological non-markedness/markedness: *riddle* as an unmarked term simultaneously acquired the meaning of the genre in its wider sense, and also that of the (main)subgenre thereof. Besides or instead of the term *riddle*, the following concepts were taken into use: *proper, true and traditional riddle*, used to differentiate the latter from *conundrums, compound puns, verse riddles, acronyms, droodles*, or, conditionally, from the subgenres referred to as the periphery. Such a distinction was made in the background of traditional folklore, yet by today, the prevailing part of the subgenres of the quondam periphery (e.g. conundrums, compound puns, acronyms and droodles), being in active use, have shifted into the central position; whereas the former centre (the so-called traditional riddles) have practically disappeared from the folklore of a number of peoples. For this reason, I have come to a standpoint, during the compilation of the thesis, that it is rather more expedient to avoid the oppositional manner of thought – *centre* and *periphery* – as an excessively judgemental one.

As the main outcome of the thesis, it is possible to confirm that the convergence of empirical and cultural-interpretative paradigms, i.e. the parallel developments, rather than being oppositional, actually lead to intertwining of these approaches and mutual support thereof. Massive text corpus forms a potent material enabling to observe riddles as a dynamic genre uniting different eras.

The six articles of the dissertation have been published during the Doctoral studies within the period 2006–2010.

All articles are inter-related, having a common aim – to position the researched subject matter in a wider cultural context (texts in archives, texts in databases, and the databases themselves as the public text, texts in living tradition). The articles are presented according to content-based logic, not in the chronological writing and publishing sequence; the more general and broader treatments of the matter are given first, followed by narrower and more detailed genre-based approaches. Each article reflects a certain phase in the work of a folklorist which I have been through. Each phase has a specific focus and centre of gravity.

I. Voolaid, Piret 2006. Mõistatuste perifeeria digitaalsed andmebaasid aastal 2006. Vahefiniš. [Digital Databases of the Periphery of Riddles in 2006. Interim Finish.] – Kõiva, Mare (ed.). Võim ja kultuur. [Power and Culture.] Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus, pp. 125–161.

The first article provides an overview of the larger project launched in 2001; as an outcome of this endeavour, by the time of publishing the article in 2006, I had created five Internet databases comprising five different subgenres of riddles. More generally, the article serves as an overview with regard to the essence of the databases, technical solutions and structure (standards, systems enabling logical presentation and generation of texts), application possibilities.

In this article, I analyse the stages associated with the compilation and usage of databases, and highlight the genre-specific differences (e.g. specific approach and presentation in the case of droodles as the question component in these is the visual image) and also archive-technical problems (taxonomy and typology related issues and the relevant solutions in the compilation phase of the database) – I have encountered all these problems during **the phase of practical archival work**.

In addition, I refer to the fact that contemporary folklore archives are connected to technology and digitisation which can be dealt with as one of the subthemes of the cultural dynamics of the era. The main conclusion of the article is concisely as follows:

1. The creation of riddle databases is associated with the meaning of information technology in today's society, and with the fact that IT has developed to be a self-evident means in cultural dynamics.
2. The problems, discussed in the article, associated with the creation of databases, describe the wider expectations and preconditions with regard to the genre-based databases, from the folkloristic aspect, using the example of one specific genre.
3. Databases simplify the public availability of archival texts, thus broadening the opportunities for the new life phases of folklore outside the archives, and moulding new cultural spheres.

II. Voolaid, Piret 2010. Mõistatusžanri uuemaid arengusuundi 1992. ja 2007. aasta koolipärimuse kogumisvõistluse taustal. [Recent Developments of Riddle Genre on the Basis of 1992 and 2007 School Lore Collections in Estonia.] – Kalmre, Eda (comp. and ed.). *Tulnukad ja internetilapsed. Uurimusi tänapäeva laste- ja noortekultuurist. Tänapäeva folkloorist 8: EKM Teaduskirjastus*, pp. 125–161.

First and foremost, this article, relying on the material collected during the all-Estonian campaign of school lore in 1992 and 2007, provides an answer to the question as to what kind of thematic changes have taken place in the riddle genre during the period of fifteen years. The focus is on the three levels with regard to the **dynamics of this folklore genre**:

1. The dynamics of collection, whereby the comparative collection work, utilising similar methodology makes it possible to show folklore as a process. The primary source for comparison is the riddle material collected in 1992 and 2007, whereas consideration has also been given to the entire earlier collection of riddles, in order to achieve a coherent result. Pursuant to statistical indicators and thematic distribution, it becomes evident that during the development process of this genre of folklore, and bearing in mind the entire scale of the riddle material, the older (conventional) riddles are being creatively replaced with new ones with both a clearly distinct form and strong connection with humour.
2. The dynamics of research that facilitates the observation of a change of paradigm inside the genre. The riddle material collected during the school lore campaign in 1992 brought about the intra-genre theory of centre and periphery, wherein the older material (traditional riddles) were strongly opposed to the new, and the new was defined by way of new concepts. The material from 2007, however, does not ask for a new intra-genre terminology and oppositional treatment.
3. Cultural-interpretative dynamics, expressed in the social sensitivity of the subject matter, is reflected in the changes taking place during the period between the two questionnaires, has brought about new types of phenomena (e.g. associated with consumer society), reflections of reality and new adaptations of earlier material.

III. Voolaid, Piret 2008. Zoofolkloorseid aspekte eesti keerdküsimustes, liitsõnamängudes ja piltmõistatustes. [Animal Lore in Estonian Conundrums, Compound Word Games, and Droodles.] *Mäetagused: Hüperajakiri* 40, pp. 25–50.

This article focuses on the three currently most predominant subgenres of riddles – conundrums, compound puns and droodles, utilising the quantitative **statistical**

method which enables to characterise the prevalence of animals within the specific quantity of **static subject matter**.

Love for animals and the abundance of zoonyms is intrinsic of these three subgenres of riddles today, the reason being, possibly, that the solving of riddles in contemporary children's lore mainly tends to be entertaining. On the interpretative level, the abundance of animal characters and the manifestations thereof in folklore material allow us to describe the cultural stereotypes and value judgements intrinsic of human behaviour. Manifestations of cultural relativism become evident by way of the animal-theme in conundrums, and are particularly explicit in the cultural-contextual interpretation of elephant jokes (borrowed in the case of Estonia). In the Estonian context, such elephant jokes lack an analogous interpretative background, and the phenomenon is rather a characterisation of cultural encounters, whereas these jokes tend to be popular within a certain interest group up until today.

Compound puns, however, are linguistically conspicuous, or more precisely, from a lexical and word-formation aspect. On the one hand, they refer to the love of compound words in the Estonian language, and on the other hand, the zoonymic parts of compound words are a proof of the fact that when designating names to things, phenomena and properties, the animal kingdom has been an important source of inspiration for human beings. Moreover, in droodles, it is possible to present distinct visualisations of animals. Similarly to children's literature, films and plays, the use of animal figures in folklore, as metaphors and symbols of human society, is a common device to obtain cultural competency.

IV Voolaid, Piret 2010. Humorous Interpretations of Abbreviations as a Socio-Cultural Phenomenon. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 46, pp. 61–82.

The focus of this article is on abbreviation jokes, positioned on the borderline of folklore and language, which I have defined using the synonyms such as abbreviation riddles, alternative interpretations of abbreviations, quasi-acronyms, abbreviation parodies. In the study, I analyse the abbreviation jokes, and give an overview of their formation possibilities, and elaborate on the linguistic and folkloristic aspects of this phenomenon. The discussion is centred around the **formation formulae of folklore**, and one the main aims is to show how the existence of language and form enables the creation of folklore which is a reaction to certain socio-political circumstances, changing, and often short-lived. The abbreviations, being a peculiar part of contemporary humour, strongly manifest the popular collective attitudes and stereotypes.

The inspiration for the article was the large and clearly distinctive amount of Soviet-time abbreviation repertoire, within the database of abbreviations; the reasons for the widespread use thereof at the time proceed from the socio-ideo-

logical context. The Soviet abbreviation heritage, together with relevant interpretations, has disappeared by today, however, the tradition of abbreviation riddles is still vibrant in particular waves and the dynamics of the genre tends to continue. Socio-cultural (incl. political, economic and cultural) surroundings continuously affect the form-wise and essence-wise composition of abbreviations. The “masu”-discourse (formed of the initial letters of the Estonian words *majandus* ‘economic’ and *surutis* ‘depression’), which came into being in February 2009 and has been massively used thereafter, in connection with the global economic crisis, carries a vigorous socio-political colouring, and brought about a proliferative spread of abundant abbreviations formed by way of the portmanteau method (TÄPE, PUPU, etc.), took place in the period when the given article was already submitted for publication.

Likewise, operation with abbreviations also occurs in anecdotes, and is also often aimed at political mockery. Again, contextual knowledge and the characterisation of anecdote plots in their historical-cultural circumstances are of great importance in understanding quasi-abbreviations,

The last two articles are more thorough observations of the marginal sub-forms of the genre – narrative droodles and the new life of one plot type during the technological era, i.e. in the given case, as computer games.

V Voolaid, Piret 2009b. Narratiivsed piltmõistatused – mitme folkloorižanri piirinähtus. [Narrative Droodles or Droodle Tales – a Border Case of Riddles and Narratives.] – *Keel ja Kirjandus* 7, pp. 473–488.

The focus of the article is on the **relationships between genres**. The analysis comprises a multimodal folklore phenomenon – longer narrative droodles or droodle tales, which fall into the borderline of narrative and riddle. The question component of the so-called narrative droodles, or droodle tales, is a verbally transmitted tale visualised by means of a pictorial image. With regard to form, this is a combination of two folklore genres – narrative (with fairy-tale elements) and question-answer type riddle. In addition, it is mandatory to graphically illustrate the narrative when telling the tale. Insofar as fairy tales and riddles are today primarily seen as children’s folklore, the droodle tales also involve humour and playfulness, associated with this social group.

When analysing the compositional structure of droodles, built on a specific scene and plot, it is possible to find certain common traits with the structure, symbols and function of fairy-tales. The extremely condensed plot takes place in a generalised time and space, usually around just one or two characters, nameless just as in a fairy-tale. A fantasy world is created with an aim to become distanced from reality. Genre-theoretically, I look into the relationships of narrative droodles and narrative in the light of Vladimir Propp’s structural analysis of fairy-tale (1928) and Alan Dundes’s structural theory (1964). I have considered these homogeneous droodle tales, created by way of amalgamating

several genres, as a phenomenon and outcome of a dynamic folklore process, denoting an increase in the relevance of visual symbols in today's cultural space.

VI Voolaid, Piret 2007. Carrying a Wolf, a Goat, and a Cabbage across the Stream: Metamorphoses of ATU 1579. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 35, 111–130.

The last article is a treatment on the **inter-genre functioning of folklore units**, and the going beyond borders of folklore genres, using the example of the fixed tale type “Carrying a Wolf, a Goat and a Cabbage across the Stream”, and the relevant developments, incl. the spread of this plot type in a modern computer game. In the article, I take a detailed look at the spread of the plot registered in Antti Aarne's, Stith Thompson's and Hans-Jörg Uther's fixed tale type catalogue as ATU 1579, as a narrative and riddle, and the forms originating from traditional folklore genres which have surrounded this plot in the course of time. In addition to tale and riddle genre, this logic puzzle, in its abundant variants, has been widely used as an interactive computer game.

This article was also published in Estonian, in the *Mäetagused* journal (see Voolaid 2005b). Hereby, I need to explicate the different use of terms in the Estonian and English versions of the article, as in different language spaces, the term tends to have different shades of meaning. In the Estonian-language article, I have observed the different forms and aims of one type plot as the point of contact of folklore and folklorism. On the one hand, the term *folklorism*, coined by Hans Moser, a German ethnologist in 1962, was initially a rather neutral and objective concept, described as purposeful valuing of folklore with an ethnic, regional or national aspiration. In Estonia, *folklorism* has been used in studies describing the activities of, e.g. folklore movements, where the term denotes the reviving of genuine folk traditions in the culture of the new era, preservation of the bond between generations, and the searches of the new generation for ethnicity and identity. On the other hand, *folklorism* tends to convey negative shades, and nearly the same or even synonymous connotations with the term *fakelore*, introduced in 1950 by American folklorist Richard Dorson (1950). The concepts of *fakelore* and *folklorism* are closely connected with the discussion in European ethnology and folkloristics at the end of the 1990s, concerning the authenticity and genuineness of folklore. Although the subject matter of authenticity has indeed been of great relevance for the Estonian Literary Museum's working group on short forms of folklore, particularly in the phase of text processing, when compiling academic publications and establishing typology, it remains to be a marginal aspect in my dissertation. Therefore, I considered it more correct to show the time-wise alterations of logic puzzles from the viewpoint of dynamic folklore process and the “second life” of folklore, using the example of Lauri Honko (1998). In other words, the article refers to

how a recognised part of the text moves over traditional borders of form and usage, i.e. to the tradition in a changing cultural environment.

Further research trends of Estonian riddles can proceed from versatile **archival material**, and, on the other hand, from the **databases**, created on the basis of this material, their dynamic nature and capability to react to socio-cultural processes and challenges. Modern information technology sustains the collection, preservation, research and creation of intangible heritage, and the discovery of new research objects.

Internationality of the research matter enables to also conduct comparative studies in the future; the expanding of the database of droodles, with the similar corpus of the close neighbours could open up new angles and provide enriching analysis results.

The abundance of sexual (erotic) subject matter in today's conundrums and droodles makes it possible to utilise the methods of gender studies. Abbreviations, spreading in the contemporary social media, need to be studied in-depth as the written spoken language, used therein, also involves aesthetic-folkloric added values, in addition to abbreviations as linguistic economy.

The role of riddles in the lore of age-wise differentiated groups (kindergarten children, school students, etc.) would need a more thorough research.

It is difficult to forecast the further developments of the riddle genre (the new sub-genres in particular), yet as in the course of time, a number of societal developments have had an impact on this folklore genre, they will evidently continue to have such an effect.

Translated by Mall Leman

CURRICULUM VITAE

Piret Voolaid

Sünniaeg- ja koht: 23. aprill 1971, Kohtla-Järve
Kodakondsus: Eesti
Aadress: Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond,
Vanemuise 42, 51003 Tartu
Telefon: 372 737 7742
E-post: piret@folklore.ee

Haridus

1989 Jõhvi 1. Keskkool
1996 BA, Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, eesti ja soome-
ugri filoloogia osakond
2005 MA, Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, kirjanduse ja
rahvaluule osakond
2005–2011 Tartu Ülikool, doktoriõpe, kirjanduse ja rahvaluule osakond

Teenistuskäik

1993–2000 assistent, Eesti Keele Instituut
2000–2005 assistent, Eesti Kirjandusmuuseum
2005–... teadur, Eesti Kirjandusmuuseum

CURRICULUM VITAE

Piret Voolaid

Date and place of birth: April 23, 1971, Kohtla-Järve
Citizenship: Estonian
Address: Estonian Literary Museum, Department of Folkloristics, Vanemuise 42, 51003 Tartu, Estonia
Phone: + 372 737 7742
E-mail: piret@folklore.ee

Education

1989 Jõhvi Secondary School No 1
1996 *BA*, University of Tartu, Faculty of Philosophy,
Department of Estonian and Finno-Ugrian Philology
2005 *MA*, University of Tartu, Faculty of Philosophy,
Department of Literature and Folkloristics
2005–2011 University of Tartu, doctoral studies, Estonian and
Comparative Folklore

Employment

1993–2000 Assistant, Institute of the Estonian Language
2000–2005 Assistant, Estonian Literary Museum , Department of
Folkloristics
2005–... Reasearch Fellow, Estonian Literary Museum,
Department of Folkloristics

DISSERTATIONES FOLKLORISTICAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Anzori Barkalaja.** Sketches towards a Theory of Shamanism: Associating the Belief System of the Pim River Khanties with the Western World View. Tartu, 2002. 184 p.
2. **Татьяна Миннихметова.** Традиционные обряды закамских удмуртов: Структура. Семантика. Фольклор. Tartu, 2003. 258 p.
3. **Madis Arukask.** Jutustava regilaulu aspektid. 19. sajandi lõpu setu lüro-eepiliste regilaulude žanr ja struktuur. Tartu, 2003. 305 p.
4. **Tiia Ristolainen.** Aspekte surmakultuuri muutustest Eestis. Tartu, 2004.
5. **Liina Saarlo.** Eesti regilaulude stereotüüpiast. Teooria, meetod ja tähendus. Tartu, 2005.
6. **Taive Särg.** Eesti keele prosoodia ning teksti ja viisi seosed regilaulus. Tartu, 2005.
7. **Risto Järv.** Eesti imemuinasjuttude tekstid ja tekstuur. Arhiivikeskne vaatlus. Tartu, 2005.
8. **Anu Korb.** Siberi eesti kogukonnad folkloristliku uurimisallikana. Tartu, 2007.
9. **Ergo-Hart Västriik.** Vadjalaste ja isurite usundi kirjeldamine keskajast 20. sajandi esimese pooleni. Tartu, 2007.
10. **Merili Metsvahi.** Indiviid, mälu ja loovus: Ksenia Mürsepa mõttemaailm folkloristi pilgu läbi. Tartu, 2007.
11. **Mari Sarv.** Loomiseks loodud: regivärsimõõt traditsiooniprotsessis. Tartu, 2008.
12. **Liisi Laineste.** Post-socialist jokes in Estonia: continuity and change. Tartu, 2008.
13. **Ave Tupits.** Käsitlusi rahvameditsiinist: mõiste kujunemine, kogumis- ja uurimistöö kulg Eestis 20. sajandil. Tartu, 2009.
14. **Anneli Baran.** Fraseologismide semantika uurimisvõimalused. Tartu, 2011.
15. **Mare Kalda.** Rahvajutud peidetud varandustest: tegude saamine lugudeks. Tartu, 2011.